El patrimoni festiu de Manresa

Els Pastorets

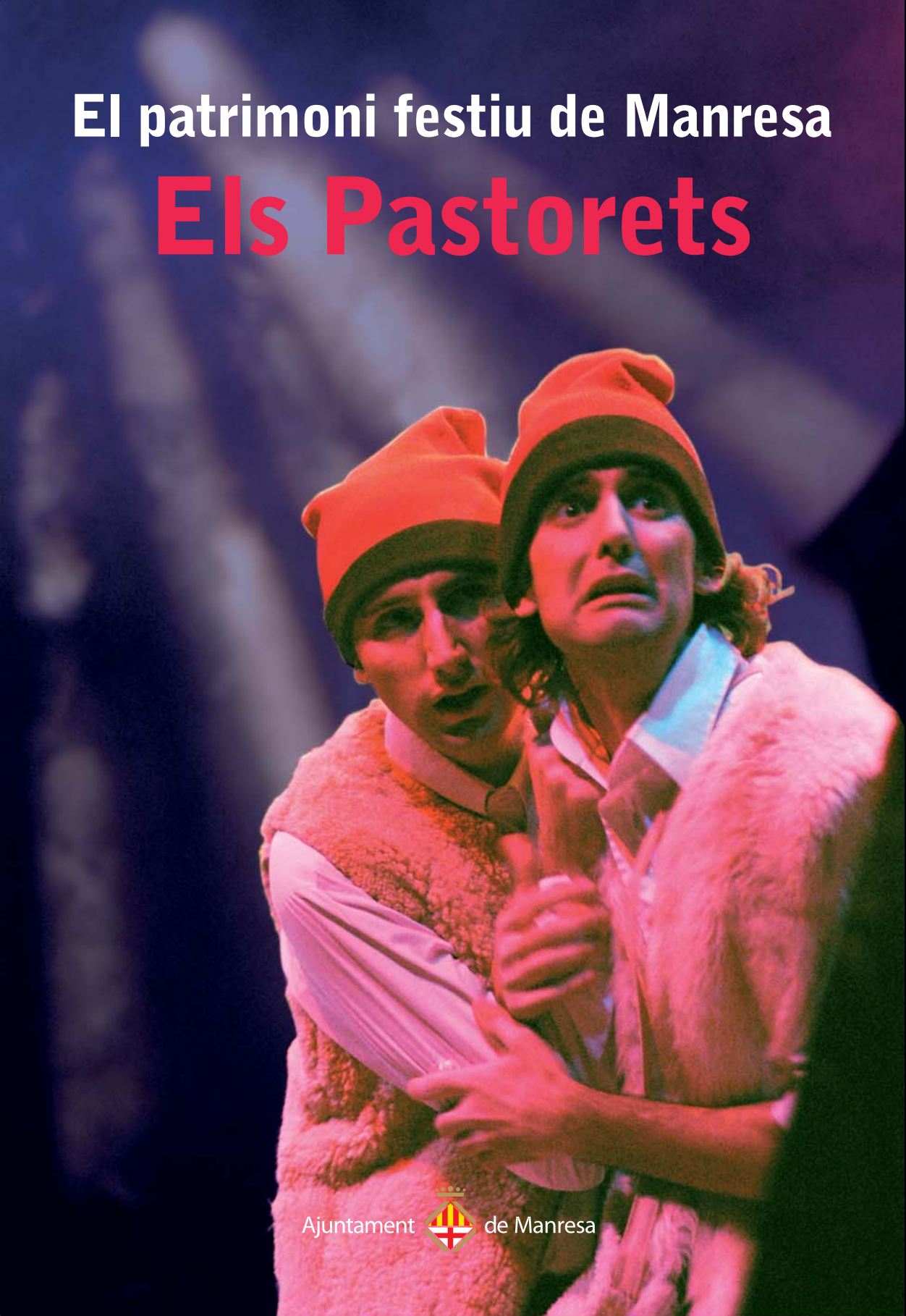

Ajuntament de Manresa

La Masia : Una nit de Nadal, tot esperant l'hora d'anar a missa del Gall, l'àvia explica al Lluquet i Rovelló una història.

Àvia : Doncs heus aquí que tothom esperava que vingués el Messies per acabar amb tanta de tabola i amb tanta de maldat...

Foto Marc Sixto

El patrimoni festiu de Manresa

Els Pastorets

Text

Josep M. Soler i Bonet

Text apartat música

Glòria Ballús Casòliva

Fotografia i imatge a cura de

Genís Sáez Molina

Audiovisual

E2S

FARELL EDITORS

Ajuntament de Manresa

EL CASAL familiar recreatiu

100 anys Pastorets Sala Els Carlins 1910 - 2010

Amb el suport de:

Generalitat de Catalunya
Departament de Cultura
i Mitjans de Comunicació

CeB
Centre d'Estudis del Bages

Editen:

Farell Editors
Mn. Joan Orriols, 79
08295 Sant Vicenç de Castellet

Ajuntament de Manresa
Plaça Major, 1
08241 Manresa

Casal Familiar Recreatiu
Sabateria, 3-5
08241 Manresa

Primera edició: novembre de 2010

Reservats tots els drets. No és permesa la reproducció total o parcial d'aquest llibre amb qualsevol tècnica o mitjà, inclosa la fotocòpia, sense permís conjunt, previ i per escrit, dels respectius titulars dels drets d'autor.

© Josep M. Soler Bonet, pel text.
© Glòria Ballús Casòliva, pel text sobre la música.
© Genís Sáez, Josep M. Soler, Glòria Ballús, Arxiu Casal Familiar Recreatiu (ACFR), Arxiu Comarcal de Manresa i fotògrafs esmentats, per les imatges.
© E2S, per l'audiovisual.
© Farell Editors, Ajuntament de Manresa i Casal Familiar Recreatiu, per l'edició.

Disseny i producció: Farell

ISBN: 978-84-92811-18-2 (Farell Editors)
978-84-87202-46-9 (Ajuntament de Manresa)
D.L.: B-41.644-2010

Salutació

Divertits, ingenus i alliçonadors, *Els Pastorets* han aconseguit fer arrels profundes en la tradició cultural del nostre país i formen part dels records d'infantesa de molts catalans. És una memòria que, lluny de desdibuixar-se amb el pas del temps, té ocasió d'aflorar de nou quan, fent de pares, tiets o avis, hom pot reviure-la a través de la mirada i l'emoció dels menuts de casa. Les històries de dimonis, pastors i àngels que envolten la narració del misteri del Nadal han sabut anar més enllà del seu origen religiós bo i trobant el seu encaix en una societat progressivament més laica però també més delerosa de referents culturals compartits.

Manresa no ha estat aliena a l'entusiasme i a la il·lusió que *Els Pastorets* han anat encomanant al conjunt del país, al llarg dels darrers segles. Tant des del vessant dels artistes locals, ja fossin actors, directors teatrals o músics, com des del públic, aquestes representacions han trobat el caliu suficient per néixer, créixer i fer-se un lloc en la celebració pública del cicle nadalenc. No és anecdòtic que, enguany, *Els Pastorets* de la Sala Els Carlins facin cent anys. És un centenari que ens parla de l'afany de la ciutat per mantenir una forma de cultura que sent pròpia i propera, de la seva tenacitat per conservar-la malgrat els contextos polítics adversos, del seu potencial creatiu que ha anat emmotllant-ne l'esperit i les formes a les noves exigències socials i a les possibilitats tècniques sempre en augment.

Els Pastorets són part destacada del patrimoni festiu de Manresa. Avui, si no tinguéssim ocasió de reviure'n les aventures, els manresans trobaríem que les festes de Nadal perden autenticitat. El seu lloc dins aquesta col·lecció, doncs, està plenament justificat. El volum present ens convida a un recorregut al voltant d'aquest particular gènere teatral: des dels orígens a les seves formes més actuals, fent una atenció especial a l'aportació local, ja sigui a l'hora de mantenir la tradició, ja sigui en el terreny estrictament artístic, bé dramatúrgic, bé musical.

Josep Camprubí i Duocastella
Alcalde de Manresa

Que rebenti la caldera en mil bocins!

Aquesta frase, tan repetida, tan coneguda, ens evoca immediatament el fum i l'olor de sofre i les cares vermelles dels dimonis encegats per la llum de l'arcàngel tot sortint de la caldera de l'infern, després d'un petard eixordador que les nostres orelles ja esperen.

Com cada any, per Nadal, esperem la representació d'*Els Pastorets*: un espectacle familiar i entranyable que, no perquè l'haguem vist moltes vegades, deixa d'emocionar-nos cada cop.

Els Pastorets formen part indissociable del cicle de Nadal i, per tant, són també part del nostre patrimoni festiu de tot l'any, el que compartim com a membres de la mateixa comunitat. Un patrimoni que ens identifica i que podem compartir amb altres cultures per entendre'ns millor els uns als altres i per enriquir-nos mútuament.

És considerat un patrimoni immaterial i intangible però que crec que té tota una dimensió tangible en les persones i les entitats que se n'ocupen, que el vetllen, el conserven, el difonen i el fan créixer. Des de les bambolines a la platea, des dels vestidors a l'escenari, l'esforç de moltes persones és el que fa possible, cada Nadal, tornar-nos a trobar en aquest acte social, festiu, educatiu.

Els Pastorets s'han representat en molts locals i des de diverses entitats manresanes al llarg dels anys. La Sala Els Carlins, on es representen des de fa cent anys, és avui el lloc de referència d'*Els* Pastorets a Manresa. Però també prenen vida en diferents escoles i barris de la ciutat, anyalment o de vegades, de forma més espaiada. Són una tradició viva a la ciutat.

Amb aquesta recerca històrica, i diria que també antropològica, sobre *Els Pastorets*, tenim a les mans una nova aportació a la col·lecció, ja ben consolidada, del "Patrimoni Festiu de Manresa". La ciutat podrà gaudir, un cop més, d'una publicació rigorosa, amena i ben il·lustrada sobre aquest patrimoni que ens arrela a les tradicions dels nostres avantpassats i que ens fa sentir membres d'una mateixa comunitat.

Ignasi Perramon i Carrió
Regidor de Cultura
Ajuntament de Manresa

Cent anys de *Pastorets* a la Sala Els Carlins

Aixecar el teló d'*Els Pastorets* és un esforç compartit per milers de persones arreu del nostre país. Un treball col·lectiu, mostra del teatre popular, que s'ha convertit en una tradició encara ben viva. *Els Pastorets* ens expliquen l'origen del Nadal i, més enllà del seu origen religiós, s'han convertit en un conte d'hivern estimat i viscut per diverses generacions.

Un espectacle que, també, ha tingut una llarga història i diversos exemples a la ciutat de Manresa. Dins de tota aquesta història, *Els Pastorets* de la Sala Els Carlins en són un exemple destacat i part inseparable del Nadal manresà. Des de 1910, àngels i dimonis es troben a l'escenari d'aquest antic teatre per escenificar la inacabable lluita entre el bé i el mal. Una batalla ancestral en la qual es barregen les aventures dels seus veritables protagonistes, en Lluquet i en Rovelló o, més anteriorment, en Bato i en Borrego.

En el moment d'aquest centenari és l'hora de recapitular i fer un repàs històric a tota aquesta tradició local relacionada amb *Els Pastorets*. Aquest és l'objectiu d'aquest llibre, recollir i deixar constància d'una part més de la història de la ciutat.

Un llibre complementat amb l'audiovisual dedicat a aquests cent anys de *Pastorets* a la Sala Els Carlins. Un document ple d'emoció en el qual, a través d'alguns dels seus protagonistes passats i presents, se'ns explica què és i què representa aquest espectacle. Perquè darrere de tota aquesta trajectòria hi ha les persones que han anat teixint, al llarg de cent anys, *Els Pastorets*. Un fil conductor que ha acompanyat l'àmplia experiència teatral del Casal Familiar Recreatiu. *Els Pastorets* són l'emblema de la Sala Els Carlins, un referent intangible que, gràcies a la seva constància, es poden considerar part del patrimoni de la ciutat.

Àlex Gómez Ribera
President del Casal Familiar Recreatiu "Els Carlins"

Els Pastorets, teatre de proximitat

La Catalunya moderna, la que s'origina migrant del camp a les ciutats, reescriu una cultura popular nostàlgica d'aquest passat rural. Per això mitifica masies i pastors, i un tarannà tirant a conservador. I és potser per això que *Els Pastorets* encara funcionen bé: a diferència de tanta oferta subvencionada, fins permeten fer les paus a la taquilla... o gairebé. Però vaja, si goso afegir-me a aquesta col·lecció de prefacis és només per dir que l'extraordinària continuïtat d'*Els Pastorets* s'explica sobretot perquè ha sabut adaptar-se als nous temps, a cavall de l'energia que el moviment associatiu li proporciona. Tenim al davant una història senzilla, un conflicte habitual entre el bé i el mal, d'un maniqueisme primitiu: quin goig percebre l'escàndol infantil quan en Rovelló pren l'entrepà d'en Jeremies i ho vol amagar barroerament... Adults com som, mentim tan bé! Doncs això, la història és contemporània i, llevat del naixement de l'infant Jesús, tota la resta sembla acabada d'escriure, si no és que ho està: aquells vicaris parroquials que escurçaven o allargaven el text a pleret! I les llicències han arribat fins ara: heus aquí *Els Pastorets*, refregits, renovats, fent equilibris sobre l'escenari, amb tramoies de pura artesania. Hi ha el duet pastorívol, és clar, i hi ha l'estol dels dimonis. Amb resultats fidels a la història sagrada o, a vegades, un punt *arravalats*, curulls de dimonietes més escotades que no escuades... De tot he vist i, amb tot, considero *Els Pastorets* patrimoni nacional. Amb experiments o amb reiteracions, amb corda per anys. La gràcia és la seva subtil evolució, la llibertat que donen. I és que vaig viure *Els Pastorets* a casa des que tinc memòria, a la parròquia de la Sagrada Família i a Rajadell i, encara, a l'associació de veïns del barri... aquesta capacitat de crear i recrear, sumant assajos fins que les coses rutllin. Tot plegat fa que els millors *Pastorets* siguin els de la proximitat, allà on hi ha un conegut: no els demanem res més, la gràcia de veure'ls, però, sobretot, la gràcia de fer-los. I, amb el permís de la divinitat, esperant tornar-hi el proper Nadal...

Ramon Fontdevila i Subirana
Director del Centre de Promoció de la Cultura Popular i Tradicional Catalana
Departament de Cultura i Mitjans de Comunicació
Generalitat de Catalunya

El bosc tenebrós : Els vailets s'han adormit, i el seu somni els condueix perduts enmig d'un bosc tenebrós on es topen amb...

Satanàs : Vull guanyar i guanyaré ! El cel mon poder no sap.
Llucifer : Molt ben dit ! Però, qui són aquests dos minyons ?

Foto Genís Sáez

Pròleg

Manresa és una ciutat de *Pastorets*. Aquesta és una afirmació plenament justificada, que intentaré concretar des de les pàgines d'aquest llibre. La nostra ciutat ha viscut des de fa segles la tradició d'*Els Pastorets* de forma ininterrompuda, omplint d'il·lusió les successives generacions que l'han feta seva. Amb el pas dels anys un nombre notable d'entitats, cercles i associacions de tots colors s'han encarregat cada Nadal de donar vida a les representacions. Aquest vigorós teixit associatiu s'ha combinat amb l'estesa afició al teatre i amb l'entranyable atractiu de les representacions nadalenques, per fer possible la seva supervivència fins avui.

Essent, doncs com és, una tradició tan arrelada a Manresa, és ben estrany el poc ressò que té, tret de l'estricte cicle nadalenc. Enguany, però, tenim raons sobrades per parlar-ne abastament perquè celebrem el centenari de les representacions d'*Els Pastorets* de la Sala Els Carlins, un dels escenaris teatrals més entranyables de la nostra ciutat. Encara que no ens caldrien raons especials per fer una mica de justícia a la tradició d'*Els Pastorets* a Manresa, l'efemèride és doblement benvinguda si ens permet treure'ls d'un cert ostracisme ciutadà i revalorar-los.

Els Pastorets són un dels més genuïns exponents de la cultura popular al nostre país. Es tracta d'una tradició que actualment ha excedit l'àmbit religiós que les va veure néixer, per convertir-se en un espectacle familiar que anualment mou milers d'espectadors, i centenars de participants a les representacions d'arreu del país. A més, sovint s'han convertit en un element d'identitat del poble, ciutat o espai on es representen, com és el cas de la Sala Els Carlins a Manresa.

Cal valorar també un altre important vessant d'aquestes representacions; a Catalunya, *Els Pastorets* han estat la porta d'entrada al món del teatre per a molts dels actors i les actrius que s'han passejat pels nostres escenaris els darrers anys. Segurament ha estat la primera escola de teatre per a algunes generacions i han contribuït a mantenir viva la flama del teatre, almenys de ben segur, a la nostra ciutat.

Malgrat l'evident arrelament popular de la proposta tenim, contradictòriament, molts pocs treballs que ens acostin al seu coneixement. Amb el present llibre he volgut retre un homenatge a tots aquells que durant generacions, des de dalt de l'escenari o a les platees de les sales, han

fet possible la pervivència d'*Els Pastorets*, i alhora aportar nous elements i materials per a la comprensió i estudi d'aquest fenomen. Tot i el modest avanç que suposa aquest llibre, persisteixen encara molts dubtes i moltes llacunes que caldrà anar completant en el futur. Particularment em quedaran sobre la taula un bon grapat de preguntes que no he sabut contestar. On radica el seu atractiu? Quina és la seva força? És el component religiós? Potser l'espectacularitat dels muntatges? A voltes la senzillesa de la proposta, tan càlida i propera a l'espectador? Potser un subconscient acumulat de generacions que empeny avis i pares a acompanyar els més menuts cada any, en un ritual festiu? Cap d'aquests elements pot explicar per si sol l'acceptació general del gènere de *Pastorets*, i segurament és la suma de tots la que garanteix el seu èxit i la seva continuïtat. Esperem que per molts anys!

Josep M. Soler Bonet

Els Pastorets, un espectacle "popular"

Els Pastorets solen anar acompanyats dels adjectius *popular* i *tradicional*. Són dos termes que sovint han acabat esdevenint clarament pejoratius, definint un espectacle mancat de rigor. *Els Pastorets* és una manifestació que sempre ha arrossegat aquesta etiqueta. Quantes vegades no hem sentit l'expressió "no facis els Pastorets", referint-se a un fet o una circumstància mal acabada, o realitzada sense gaire criteri o rigor? Si volem ésser estrictes, haurem de convenir que dins del gran nombre de representacions que es porten a terme cada Nadal arreu del nostre país, trobarem, en molts indrets, muntatges que fan justícia a aquesta visió. Això no ens ha d'amagar, però, que en molts altres pobles i ciutats podem viure unes representacions de gran qualitat tècnica i humana, portades a l'escenari amb un notable rigor.

El fet singular dels *Pastorets* és que configuren un espectacle que des dels seus orígens ha gaudit del favor d'un gran públic, moltes vegades a desgrat de les capes més il·lustrades. Com veurem més endavant, neixen com una expressió de devoció popular i evolucionen cap a un espectacle a cavall del divertiment i de la religiositat. Dos elements que expliquen part de la seva supervivència al llarg dels segles, en contextos socials i culturals molt diversos.

Salvant rares excepcions, els *Pastorets* és una expressió teatral que ha estat "propietat" del poble, i ha sobreviscut malgrat la indiferència o el menyspreu del teatre professional, culte o acadèmic. La simplicitat del seu nom mateix ens evoca un espectacle amb unes arrels ben populars. Són variades les referències que trobem a l'origen del nom. L'any 1770 ja tenim un document en el qual parlen d'aquest espectacle en aquests termes, "*vulgarment los Pastorets",* o a Manresa una mica més tard, el 1813, "vulgarmente llamados los Pastorets".[1] Per aquest motiu encara és més meritosa la tasca d'alguns autors teatrals, com Frederic Soler, *Pitarra*, o Josep M. Folch i Torres, que van fer un gran esforç per revalorar-los. Les seves versions de *Pastorets* van omplir temporalment els grans escenaris del país, i varen retornar el prestigi a aquesta tradició entre un poble àvid per recuperar les seves arrels. Podríem dir que aquests autors van recollir un espectacle popular, de dubtosa qualitat literària, i que un cop passat pel sedàs del seu vers, polit, però senzill i proper, van retornar-lo al poble clarament millorat, perquè el fes seu una altra vegada.

Analitzant el marc en el qual es desenvolupen la majoria de les re-

Bona part de l'èxit popular d'*Els Pastorets* rau en els seus protagonistes, que resulten uns personatges molt propers al públic i sobretot als infants. Lluquet, Rovelló, Satanàs i sant Miquel, interpretats per Rossend Mata, Francesc Sala, Maria Garriga i Joan Cot respectivament, a la Sala Els Carlins (1971). (Foto cedida per Joan Cot).

presentacions, actuals i passades, així com els seus protagonistes, veurem que els *Pastorets* són quasi exclusivament un vedat dels grups no professionals. Els seus actors i actrius estan en gran part vinculats a entitats o associacions, i porten a terme les seves representacions lluny dels grans escenaris i sales del país. Poques vegades hem vist correspostos pel públic els intents de portar a l'escenari els *Pastorets* com a un producte comercial. Potser la causa cal buscar-la en el mateix context professional, que no entén el llenguatge de *Pastorets*, o potser perquè els paràmetres del públic són diferents quan se situa davant d'uns *Pastorets* o d'un altre gènere teatral. Probablement el públic hi cerca un caliu i una proximitat que no troben en l'àmbit dels escenaris professionals. El fet evident és que al llarg dels segles han estat en bona part representats per grups no professionals, tal com podrem comprovar al llarg d'aquest llibre.

Un altre element que ha apropat l'espectacle a un públic molt ampli és la mateixa estructura i composició dels personatges. Integrats per uns perfils molt definits entre "bons" o "dolents", no cal explicar qui és qui, l'espectador identifica ràpidament els seus personatges. L'existència dins

La integració d'actors i actrius de totes les edats és un valor afegit a les representacions d'*Els Pastorets*, i reforcen el seu arrelament popular. Representació a la Sala Els Carlins, 2006-2007. (Foto: Marc Sixto).

d'aquest repartiment d'uns herois ingenus però descarats, atemorits però amb afany de superació, completen el cercle d'atractius. La participació dins de la trama dels herois propis de cada versió, ja bé es diguin Lluquet i Rovelló, Bato i Borrego, Jonàs i Mataties o Garroga i Pallanga, permeten fixar encara més el seu atractiu, esdevenint autèntiques icones de cada lloc de representació.

Tots aquests elements que donen forma al seu component popular són, de ben segur, l'assegurança de supervivència d'*Els Pastorets* al llarg dels segles i una garantia per al seu futur.

Trobada amb en Jeremies : Després de l'ensurt amb el dimoni, en Lluquet i en Rovelló camí de Natzaret es troben amb en Jeremies.

Jeremies : Ja ho crec que hi arribaré content.
Com que vaig a conèixer la, la, la, la promesa !

Foto Marc Sixto

La significació d'*Els Pastorets*. Què són?

Per evident que pugui semblar la resposta, cal que ens parem un moment a reflexionar-ho. És un espectacle teatral? Una manifestació religiosa lligada al cicle del Nadal? Una tradició folklòrica?

Deixant de banda els seus orígens i centrant-nos en el present, cal constatar en primer de tot un fet obvi, *Els Pastorets* són una peça teatral, i el seu lloc natural de representació és en un escenari. La base de la representació és un text teatral, sovint escrit en vers i amb una estructura dramàtica ben definida.

A banda del text, en la gran majoria de les representacions també s'incorporen al muntatge diversos elements per dotar-lo de més rellevància. Els més habituals són la música i el ball que ocupen també un paper protagonista en molts moments. Hi ha, però, un conjunt d'elements escenogràfics que ajuden a completar el muntatge. Són elements pirotècnics, recursos escenogràfics i un conjunt singular d'elements de tramoia que doten el muntatge d'una espectacularitat, a voltes ingènua i anacrònica, però sempre esperada i agraïda per l'espectador. Podem dir, doncs, que estem davant d'un espectacle complert i complex de representar, a conseqüència dels nombrosos canvis d'escenografia que se succeeixen al llarg de la representació.

La lluita del bé contra el mal és l'eix teològic i moral d'*Els Pastorets*. Imatge de la lluita entre sant Miquel (Anna Ciuró) i Satanàs (Joan Bonjorn) a la Sala Els Carlins. (1940 aproximadament). (Foto cedida per Rosa Vila).

Aquestes representacions, concebudes originalment com a peça teatral i convertida al llarg dels anys en un espectacle en majúscules, s'han anat representant amb aquesta estructura, pràcticament sense interrupcions, almenys durant els darrers quatre-cents anys. De tots aquests segles de re-

Tot i el pas dels anys, en les diferents versions d'*Els Pastorets*, els personatges de l'arcàngel i del dimoni mantenen l'essència primitiva inicial.
(a l'esquerra) El personatge de sant Miquel és universal a les diferents versions de *Pastorets*. (Eva Serrasolsas, a la Sala Els Carlins, 2006-2007). (Foto: Marc Sixto).
(a la dreta) El dimoni i les forces del mal es personifiquen en la figura de Satanàs. (Esteve Ribalta a la Sala Els Carlins, 2006-2007). (Foto: Marc Sixto)

presentacions n'ha anat quedant un pòsit de diversos elements teatrals, folklòrics i populars que enriqueixen i alhora afegeixen singularitat a l'espectacle. Ens trobem amb un espectacle que ja ha esdevingut també una tradició molt arrelada als nostres pobles i ciutats.

Quan parlem d'*Els Pastorets* de què estem parlant en concret? Hi ha una sola història i un sol argument? Quantes versions i quants autors diferents podem arreplegar? La resposta és simple: molts. Tot i que actualment se'n representen arreu un grup reduït de versions, de textos diferents de *Pastorets* en podem relacionar prop d'un centenar. Si a aquest inventari hi afegíssim les diverses adaptacions i versions locals que no s'han publicat, ens trobem davant d'una llarga llista de títols equivalent a d'altres gèneres literaris menors. Cal dir, també, que dins d'aquesta relació, només s'inclouen aquells que s'estructuren formalment i argumentalment, seguint uns paràmetres comuns que configuren el que podem dir pròpiament el gènere dramàtic/literari d'*Els Pastorets*.

Per definir el gènere d'*Els Pastorets* podem identificar primer uns trets formals. Es tracta de peces dramàtiques, basades, per tant, en el diàleg dels personatges, i escrites generalment en vers, que s'estructuren en diversos actes i en una gran quantitat d'escenes diferents. Argumentalment el marc de l'acció se sustenta en l'episodi bíblic que relata els fets precedents i immediatament posteriors al naixement de Jesús. Tota la trama s'estructura seguint, primer de tot, un eix teològic i moral: la lluita del bé contra el mal. Un conflicte encarnat per les figures de l'àngel i del dimoni respectivament, i la ineludible victòria del primer. Un segon eix vertebrador de la trama són les aventures i desventures dels pastors, sotmesos a l'atzarosa lluita entre el cel i l'infern, que són utilitzats per ambdós bàndols als efectes d'aconseguir els seus propòsits.

Tenim al davant una obra teatral, un espectacle, una tradició que ha esdevingut un gènere amb identitat pròpia. *Els Pastorets*, a més, compten amb un altre element singular que accentua la seva personalitat, el localisme. Partint d'un mateix text cada lloc de representació ha sabut configurar la seva pròpia versió, amanida de diverses particularitats i vinculacions amb el propi territori que acaben enriquint aquest mosaic tradicional que podem reviure cada any en el nostre país.

El naixement de Jesús i els fets que l'envolten és el marc bíblic on s'emmarca l'argument d'*Els Pastorets*. Escena del portal a la Sala Els Carlins (2006-2007). (Foto: Marc Sixto).

El Temple : Tots els homes del llinatge de David acudeixen al temple per veure quin serà l'escollit de Déu per casar-se amb Maria.

Simeó : La meravella s'ha complert ! Vós, el fuster de Natzaret sou el triat per tal tresor.

Foto Genís Sáez

Els orígens i l'evolució dels *Pastorets*

Tot i tractar-se d'un espectacle de gran ressò popular i molt arrelat a les tradicions catalanes, fins ara són molt pocs els estudis que ens acosten als orígens d'aquestes representacions. Poca cosa sabem del seu inici i evolució, però, tot i que no som capaços de traçar-ne encara una seqüència gaire precisa, almenys en podem apuntar algunes idees ben fonamentades.

Els orígens: les representacions nadalenques medievals

Els Pastorets neixen a partir de dos elements bàsics que després han anat evolucionant: la religiositat popular al voltant del cicle nadalenc i molt especialment l'escena de la Nativitat, i les formes teatrals medievals, i sobretot barroques, que li donen cos. Quan aquests dos elements entren en contacte es generen les primeres formes dels *Pastorets*. No sabem en quin moment es va produir aquest encontre ni en quines circumstàncies, però sí que podem observar que en un moment determinat, a principis del segle XIX, aquests dos elements ja s'havien fusionat. El resultat són uns textos dels *Pastorets* que, tot i ser escrits en castellà, ja representen la base dels futurs *Pastorets* tal com els coneixem avui en dia.

El primer element al qual hem fet referència és "la religiositat popular". Durant l'edat mitjana es desenvolupen força elements de devoció religiosa allunyats dels cànons de l'Església catòlica, i fins i tot en alguns casos prohibits per la jerarquia eclesiàstica. Són elements introduïts a les esglésies i als llocs de culte, i s'inclouen dins de la mateixa celebració eucarística, lligats sobretot al Nadal, o a la devoció mariana. Tot i que la majoria han desaparegut completament, en queden encara algunes manifestacions ben representatives, com poden ésser el *Cant de la Sibil·la* o el *Misteri d'Elx*, entre d'altres.

Segurament la veneració popular cap a la figura del pastor es troba en la base de tota la tradició que ens ha portat fins a les representacions actuals de *Pastorets*. De fet, en els mateixos evangelis és on trobem les primeres referències, en què els pastors són els escollits per a rebre primer la bona nova i adorar l'infant. En aquest sentit als evangelis de sant Lluc i sant Mateu o en alguns apòcrifs hi trobem la base de les escenes nadalenques que tan bé reprodueixen els *Pastorets*.

La iconografia i el marc dramàtic dels Pastorets s'inspiren en els textos dels evangelis que descriuen el naixement de Jesús

"Hi havia en aquell indret uns pastors que passaven la nit al ras, vetllant per torn el seu ramat, quan se'ls va presentar un àngel del Senyor... Però l'àngel els digué:

-No tingueu por: mireu que us anuncio la bona nova d'una gran alegria. Us ha nascut avui, a la ciutat de David, un Salvador, que és el Messies, el Senyor. Us servirà de senyal, aquest detall: trobareu un nadó en bolquers ajagut en una menjadora.

I, de sobte, es va presentar, amb l'àngel del Senyor, tot un estol nombrós d'àngels, lloant Déu i dient: "Glòria a Déu a dalt del cel i a la terra pau als homes en qui Ell complau".

Així que els àngels els van deixar per tornar-se'n al cel, els pastors es deien ells amb ells:

-Au, anem fins a Betlem a veure què ha passat, això que el Senyor ens ha fet saber.

Van cuitar a arribar-s'hi, i van trobar-hi Maria, Josep, i el nadó ajagut a la menjadora" (Sant Lluc 2:1-20).

La mitificació dels pastors, i la idea que encarnen la vida natural i senzilla, així com la puresa d'esperit, és força estesa en els mateixos evangelis. El pastor és un personatge en el qual tot el poble s'hi podia trobar reflectit de manera molt personal. Aquí rau una de les claus de l'èxit de les representacions des del seu inici, aquesta identificació popular que, a diferència d'altres expressions teatrals més cultes, ha quallat profundament en l'imaginari popular nadalenc. La figura del pastor i l'escena de l'adoració són els dos eixos argumentals sobre els quals es bastirà en els propers segles el gènere dels *Pastorets*, i encara avui és el moment àlgid de l'argument en les diverses versions. Aquesta temàtica pastoral enllaça molt bé amb tot l'imaginari creatiu dels segles XVII i XVIII, perquè durant aquest període es tendeix a mitificar i exaltar el món que envolta el pastor i la seva relació amb la natura. No és gens casual que aquestes mateixes referències donessin lloc al naixement d'un gènere literari prou estès durant el Renaixement, encara que sense una relació directa amb els *Pastorets*, ens referim a la novel·la pastoral. Cal esmentar com a obra singular dins d'aquesta temàtica, la novel·la *Pastores de Belén*, escrita per Lope de Vega el 1612.

Un altre exponent d'aquest simbolisme de les figures dels pastors dins del cicle nadalenc, i possiblement una manifestació propera també a les representacions de *Pastorets*, són les *Pastoradas* que fins a principis del

XX encara es representaven a diversos pobles de Castella. Les *Pastoradas* és un *auto* –representació en un sol acte– d'origen medieval, però amb textos del XVIII, que es van anar enriquint amb cançons i versos tradicionals. La singularitat d'aquestes representacions rau en el fet que eren protagonitzades pels mateixos pastors.

Encara a Manresa el 1887 trobem rastres d'aquestes expressions amb temàtica pastoral. A la cova de Sant Ignasi, durant la missa de la nit de Nadal: *"La congregación de Estanislaos". Una comparsa de nens vestits de pastorets escenificaran la cerimònia de l'adoració acompanyats de cants i instruments pastorals. La missa començarà a les 9h del vespre i sortiran per la porteria del convent i entraran per la porta principal".*

La mitificació de la figura del pastor com un personatge lligat a la natura i allunyat de la maldat es troba en l'origen dels textos de Pastorets. A la fotografia, en Joan Mas en el paper de Bato a la Sala Els Carlins (1935) (Foto: ACFR).

Emmarcades dins de les celebracions de Nadal podem trobar algunes manifestacions primitives, que tenien com a marc la missa de matines que més tard esdevindria la missa del gall. Un cas singular són *L'officium pastorum* (l'adoració als pastors), antigues representacions medievals que es representaven a l'interior de les esglésies durant la missa del gall. A partir de les reformes del Concili de Trento (1545-1563), i la depuració de la litúrgia, aquestes representacions van ser prohibides, i expulsades dels temples. Aquesta expulsió va generar unes peces teatrals, alliberades de la rigidesa del culte, que van començar a créixer fins a esdevenir els *Pastorets* actuals.

Els textos més antics que s'han trobat d'aquestes representacions de teatre medieval van ésser recollits per Gabriel Llabrés i es conserven a la Biblioteca de Catalunya com a *Manuscrit Llabrés* (s. XV i XVI). Concretament són un total de 49 consuetes mallorquines, [2] de les quals sis són inspirades en el naixement de Jesús i dues en l'adoració dels pastors. De tots aquests precedents medievals només en podem extreure algunes referències temàtiques, però són encara molt lluny dels textos de *Pastorets*, ja que no tenen encara una estructura dramàtica i un fil argumental.

La seva adaptació com a peça teatral popular : el Barroc

Per trobar la formació dels textos de *Pastorets*, tal com els coneixem avui en dia, hem d'esperar als segles XVII i XVIII. Són textos que ja trobem deslligats de les celebracions religioses, amb una trama argumental i uns personatges ben definits. El fil argumental manté com a argument de fons la Nativitat del Senyor, però aquesta queda en un segon pla i prenen protagonisme les històries paral·leles en què es barregen diferents discursos argumentals. A finals del segle XVIII i principis del XIX, ja hi ha notícies de les representacions de *Pastorets* en convents, hospitals o cases de nobles, completament deslligades de la litúrgia.

Del segle XVII en coneixem un text d'origen rossellonès: *Relació dragmàtica de la Nativitat del fill de Déu*. Es tracta d'una peça teatral, centrada en la Nativitat, amb una estructura de tres actes. Els personatges són sant Josep, la Mare de Déu, un àngel, sis pastors, i dos pastors gascons (Pierot i Martí), tres hostalers i un rústic. Els personatges principals s'expressen en un català culte, el graciós en un llenguatge rossellonès dialectal, i els dos pastors gascons en aquesta modalitat occitana. [3]

Al Principat tenim notícia d'un text de *Pastorets* (1799), obra del barceloní Ignasi Plana, que es representà amb força èxit en diversos indrets. Un contemporani seu, en Rafael d'Amat i de Cortada, conegut amb el títol nobiliari de Baró de Maldà (1746-1819), va escriure un dietari que batejà amb el títol de *Calaix de sastre*. En aquest recull de fets i esdeveniments de la vida barcelonina del vuit-cents, fa esment a les representacions de *Pastorets*.

Les escenes bíbliques descrites als evangelis són el marc argumental d'*Els Pastorets*. L'esposori de Josep amb Maria al temple és una de les escenes que tenen el seu origen als relats dels evangelis. Escena de l'esposori al temple, amb el personatge del Gran Sacerdot, encarnat per l'actor Joan Torrens. Sala Els Carlins (1940). (Foto cedida per Rosa Vila).

Diu així: *"Se fan a Barcelona algunes diversions caseras, que las componen menestrals ben avinguts; de estas, en un ters pis destràs de Palacio dintre d'un carreró, de uns Pasturets als que eixen los representants molt ben vestits... queda format teatro ab sos bastidors, ben pintats y ab la deguda propietat en tot quan representen eixos joves i minyons: del primer pas de Luzbel en la cayguda al foch, llantsant-lo lo Arcàngel ant Miquel; los passos del Sagrat desposori de Maria Santíssima ab Sant Joseph; los zelos de Sant Joseph; lo Misteri de l'anunciació a Nostra Senyora per lo Arcàngel Sant Gabriel; lo Naixement del Divino Infant; una Glòria molt ben treta, així de tot lo demés, qe ho acaba d'alegrar la música de violins i un contrabaix, finit-se la funció de dits Pastorets a 2/4 de 12 antes de la mitja nit, y son comensament a 8 horas".* [4]

A l'Arxiu Comarcal del Bages, s'hi troben tres textos de *Pastorets*, escrits en castellà, procedents tots tres del fons de l'Hospital de Sant Andreu. El primer és un text imprès a Sevilla, a la impremta de Manuel Nicolàs Vázquez, "a la calle Genova", titulat *Comèdia famosa. Los zelos de San Josef*, original de D. Cristoval de Monroy y Silva. No sabem exactament quina és la data de publicació, però sí que sabem, mitjançant els contractes conservats a l'Arxiu Comarcal de Manresa, que els anys 1813 i 1814 es representaven a l'Hospital de Sant Andreu.

El segon text es va imprimir també a Sevilla, curiosament a la mateixa "Calle Genova" per Joseph Padrino. El títol d'aquest text és *El cascabel del demonio. Auto al nacimiento de CRHISTO nuestro Señor*. Com a autor només hi figura un discret "Un ingenio desta Corte". Per tant, hem de suposar que aquestes representacions nadalenques, a més de tenir una notable acceptació popular, eren també objecte d'atenció de la mateixa "Corte".

El tercer text, i segurament el més vell, és un de manuscrit, titulat *Los Pastorcillos en Belén o sea el nacimiento de Jesucristo*, del qual no sabem la data de representació ni composició, signat per Juan Santa y Solé.

Ens trobem doncs, aparentment, amb una tradició que, en aquests moments, estava molt directament influïda per la literatura castellana. Aquest fet no és

Num. 130.

EL CASCABEL DEL DEMONIO.

AVTO AL NACIMIENTO DE

CHRISTO NVESTRO SEÑOR.

DE UN INGENIO DESTA CORTE.

Personas que hablan en èl.

La Virgen Nuestra Señora. *Parrado Vellano gracioso.* *Meliso, Pastor galàn.*
San Joseph. *Luzbel.* *Un Mesonero.*
El Angel San Gabriel. *Thebano, Pastor viejo.* *Un Escribano.*
Otro Angel. *Dina su hija, Pastora.* *Un Negro.* *Un Peregrino.*

Sale fuego de un escotillon, y sube Luzbel por èl.

Luzb. Del obscuro Tartareo, Abysmo horrendo,
ciego, confuso, absorto, y sin sentido,
salgo con tanto estruendo,
tras mi imaginacion desvanecidos
que una muger me assombra,
y qual culebra huyo de su sombra,
pues su invencible planta
mi soberbia cerviz pisa, y quebranta:
si soi el mismo espanto,
porquè razon he de temerla tanto?
Mas ay! que su Pureza
amenaza mi indomita cabeza;
Aunque mas he assechado,
jamas vi en ella sombra de pecado:
ni jamas fui bastante
à conquistar su pecho de diamante,
pues si quiero ofenderla,
el Altissimo sale à defenderla.
Ya esta Hija de Joachin esta en el Templo,
de humildad raro exemplo,
donde a Dios la Pureza ha consagrado
mayor, que se ha criado;
y oy quieren darla Esposo,
si es que le puede haver tan venturoso;
que merezca su lado:
por no verla, invidioso huirè assombrado.

A Vase.

El cascabel del demonio. Auto al nacimiento de CRHISTO nuestro Señor. Text imprès a Sevilla probablement a principis del XVIII. (Arxiu Comarcal del Bages).

gens singular si tenim en compte el context literari del XVIII, amb una literatura d'arrel castellana omnipotent, i una situació a Catalunya on la llengua catalana era bandejada. En aquest context el castellà esdevenia durant aquests segles la llengua culta, i fins i tot per als autors catalans era la llengua literària d'ús freqüent.

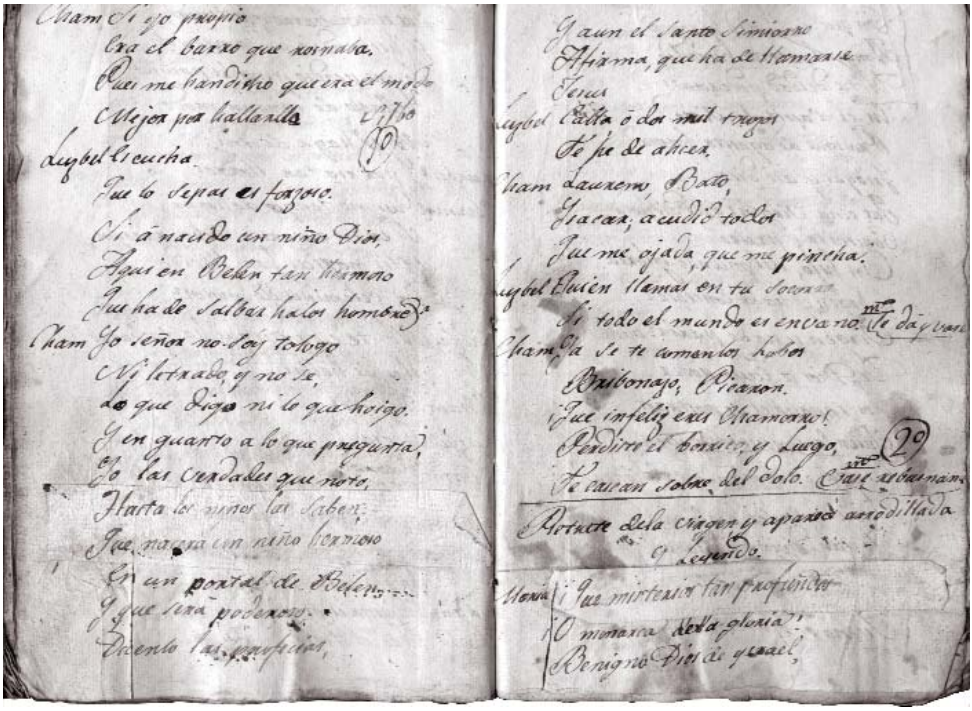

Text manuscrit titulat *Los Pastorcillos en Belén o sea el nacimiento de Jesucristo*, signat per Juan Santa y Solé. Probablement és un text escrit al XVIII. (Arxiu Comarcal del Bages).

L'aparició dels *Pastorets* catalans : del segle XIX al XX

En entrar al segle XIX els *Pastorets* ja són una expressió tradicional plenament arrelada als nostres pobles i ciutats. En aquest moment no hi ha encara un canvi significatiu, els textos que es representen, escrits en llengua castellana, són hereus de l'etapa anterior. Dins dels textos representats cal destacar el manuscrit de l'Arxiu Comarcal del Bages *Los Pastorcillos en Belén o sea el nacimiento de Jesucristo*, de Juan Santa y Solé.

No sabem exactament com i quan es representava aquest text en concret, però es pot aventurar la hipòtesi que devia ésser un text que "circulava" pel Principat durant els segles XVIII i principis del XIX. Són diverses les notícies de poblacions catalanes on es representa un text amb el títol *Los Pastorcillos en Belén*, sense que siguin capaços de determinar si es tractava d'una única versió, o bé d'adaptacions locals d'un text original. Sí que sabem, però, que aquest text va patir una adaptació i una posterior publicació que en devia augmentar la seva difusió. Aquesta publicació va tenir lloc a la impremta de Joaquim Jovés a Igualada, l'any 1844 [5], reformada i arranjada per "F.C. Y S.S.", sense que fins al moment puguem desxifrar els noms que s'amaguen darrere d'aquestes inicials, ni els motius per no escriure'ls de forma més explícita. A Manresa també devia gaudir d'una certa tradició perquè l'any 1869 se'n publica una segona edició amb el títol *Los Pastorcillos en Belén o sea el nacimiento de Jesucristo*, a la impremta Roca de la nostra ciutat, situada al carrer de Sant Miquel. Aquesta versió, protagonitzada pels populars Bato i Borrego, va arrelar a Manresa i es va representar amb notable èxit a la Sala Els Carlins fins a l'any 1970. La versió manresana d'aquests *Pastorets* compta amb una partitura original del compositor manresà Marià Vallés, que s'estrenà el 1866.

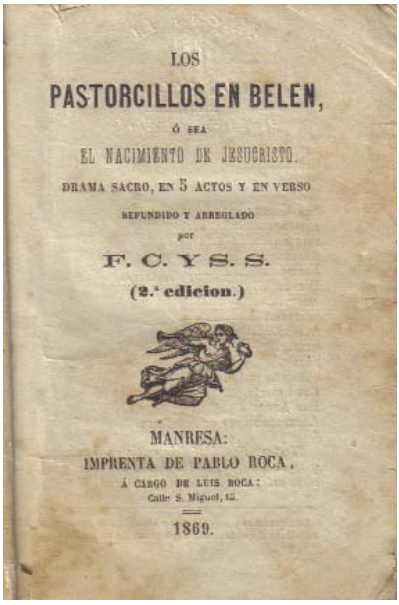
LOS
PASTORCILLOS EN BELEN,
Ó SEA
EL NACIMIENTO DE JESUCRISTO.
DRAMA SACRO, EN 5 ACTOS Y EN VERSO
REFUNDIDO Y ARREGLADO
por
F. C. Y S. S.
(2.ª edicion.)
MANRESA:
IMPRENTA DE PABLO ROCA,
Á CARGO DE LUIS ROCA;
Calle S. Miguel, 15.
1869.

Portada de l'edició *Los Pastorcillos en Belén o sea el nacimiento de Jesucristo*", imprès a la impremta Roca de Manresa (1869) (Arxiu Salvador Soler).

Els anys vuitanta del segle XIX també es representaven a la vila del Vendrell *Los Pastorcillos en Belén o sea el nacimiento de Jesucristo*. El fet singular d'aquestes representacions del Vendrell rau en què la música era original de Carles Casals i Riba, pare del mestre Pau Casals. Segons Elisa Vives de Fàbregas, en la pàgina 51 de la seva biografia de Pau Casals: *"Al Cercle Catòlic, instal·lat a la planta baixa d'una casa del carrer de la Muralla, assajaven els Pastorets. La part musical estava mancada de tota gràcia i Carles Casals, que la dirigia, resolgué escriure una nova partitura. Però com que es trobava sempre molt ocupat, va fer escriure algun fragment al seu fill"*. Aquests *Pastorets*, protagonitzats pels infants, tenien com a Satanàs el mateix Pau Casals. L'any 1888 encara en dirigeix la part musical en Carles Casals. Com a curiositat els personatges femenins –Eliseta i la Mare de Déu– eren representats per nois, cosa ben freqüent als centres catòlics del país.

El 1891 es representa, a càrrec "de una compañía de aficionados", la versió de *Los Pastorcillos en Belén* al Teatre Principal de Girona, però no sabem si es tracta de la versió de Juan Santa o bé la d'Eduardo Hidalgo, que són dos textos diferents però amb un mateix títol prou genèric.

Un altre text que gaudí d'una notable popularitat fou *El nacimiento del Salvador o la redención del esclavo* (1880), també representat a Manresa per la mateixa època. Aquest text d'Antoni Molins i Gelada amb música d'Ignasi Rubió, i que encara s'escenifica a Olot en la mateixa versió castellana, és segurament el text més antic que encara es troba sobre l'escenari. És una versió d'un text anterior que ja es representava a Olot el 1868 i que portava el nom de *Los Pastorcillos en Belén,* originals d'Eduardo Hidalgo Sànchez.

A partir de l'últim quart del segle XIX, i sobretot durant el primer quart del XX, les representacions de *Pastorets* experimenten una notable expansió. Una expansió que anirà paral·lela a la seva catalanització, a cavall de la Renaixença literària catalana. Els primers *Pastorets* de l'època moderna que trobem escrits en català són els del pare Miquel Saurina, *Los Pastorets en Bethlem o sia Lo naixement de Ntre. Senyor Jesucrist*, editats a Vic el 1887. Aquest text del pare Miquel Saurina beu directament de la versió original en castellà, i en part és una traducció literal.

L'expansió de les representacions dels *Pastorets* no és anònima, sinó que en bona part és promoguda pels cercles catòlics i altres institucions o associacions de caire religiós, i amb finalitats bàsicament doctrinals. Al diari *LA VERDAD, periódico religioso i de intereses generales*, publicat a Manresa el 1887, apareix aquesta nota ben reveladora: "*Agraïment al Revd. Don Miguel Saurina per haver enviat el drama sacro-bíblic del qual és autor* Los Pastorets en Betlem*, recomanant-ho als col·legis i acadèmies de la Joventut Catòlica. Ha estat revisat per l'autoritat eclesiàstica i "es una de las deiversiones más inocentes y que inspira más buenos recuerdos en los días que la Iglesia celebra el Nacimiento del Redentor".* Al Bages el 1888 es representaven a la Joventut Catòlica de Manresa, i el 1904 les trobem també a les Joventuts Catòliques d'Artés, Sallent i Sant Fruitós de Bages.

Després de la versió catalana del pare Saurina, van apareixent tot un seguit de textos nous en català. El 1895 es publiquen els *Pastorets nous,* de Joaquim Estebanell Vila, que fins fa poc es representaven encara a Rupit, i també s'havien representat a Manresa. El 1898 es tradueix al català *El nacimiento del Salvador o la redención del esclavo*, que passa a *Lo naixement del Salvador*, a cura de Mn. Josep Parer, vicari de la parròquia de Ripoll.

El punt d'inflexió dels *Pastorets* es produeix amb l'entrada en escena de dos dels autors amb més renom i ressò popular de la nostra literatura.

A cavall dels segles XIX i XX, els noms de Frederic Soler, *Pitarra*, i Josep M. Folch i Torres representen una empenta decisiva, per dos motius: primer de tot, perquè suposa un toc de prestigi a una tradició que fins aleshores s'havia alimentat de versions molt reculades en el temps, i per tant força allunyades quant a formes i llenguatge del públic català; en segon lloc, perquè posen en circulació dos textos nous de notable qualitat literària. En cap dels dos casos es tracta d'aportacions originals o innovadores, ans al contrari, tots dos autors recullen els elements essencials de *Pastorets*, i en fan unes versions que, un cop passades pel seu sedàs particular, llueixen les virtuts originals però degudament actualitzades. El mateix Folch i Torres en el seu pròleg ho deixa ben clar: "...una nova acció dins del teler on havíem vist sempre un espectacle imposat per la tradició, però plagat de xavacaneries i d'irreverències...". Fins i tot en algun cas, aquesta inspiració va força més enllà, i es troben versos i situacions que són un calc de l'original. Frederic Soler, *Pitarra*, estrena *El bressol de Jesús* al Teatre Romea el 1891 i Josep M. Folch i Torres, *Els Pastorets o l'adveniment de l'infant Jesús* al Coliseu Pompeia el 1916. Cal esmentar també *L'estel de Natzaret*, de Ramon Pàmies, estrenat al Centre Catòlic de Gràcia el 1903, amb música de Mn. Miquel Ferrer, com un dels textos amb important ressò popular i força representat.

CÍRCULO MANRESANO

Gran Función

para el día 25 de Diciembre festividad de la NATIVIDAD DE NTRO. SEÑOR

ORDEN DE LA FUNCIÓN

LOS

Pastorets Nous

REPARTO

Champany,

NEULAS Y TURRONS

REPARTO

A LAS 9 EN PUNTO

Programa de les representacions d'*Els Pastorets nous*, al Círcol Manresà de Manresa (1905) (Arxiu Comarcal del Bages).

A partir de 1920, s'estén la versió de Folch i Torres de la mà dels ateneus i centres catalanistes com el Casal Regionalista de Manresa o l'Elenc Artístic del Casal Regionalista i Joventut Nacionalista al Casino Artesenc d'Artés l'any 1920.

Altres textos de *Pastorets* escrits en català són *La flor de Nadal*, de Francesc d'A. Picas, o *El naixement de Jesús o els Pastorets catalans (Borrego i Carquinyoli),* de Lluís Millà (estrenada a Calella els anys trenta).

Per a tot el país, el trienni 1936 a 1939 representà una autèntica atzagaiada que en trastocà tots els fonaments. Durant els anys de la Guerra Civil, els *Pastorets* van patir també la repressió per part dels elements més inconscients del moment. Les representacions dels *Pastorets* de bracet de les cavalcades de Reis, o qualsevol altra manifestació que tingués

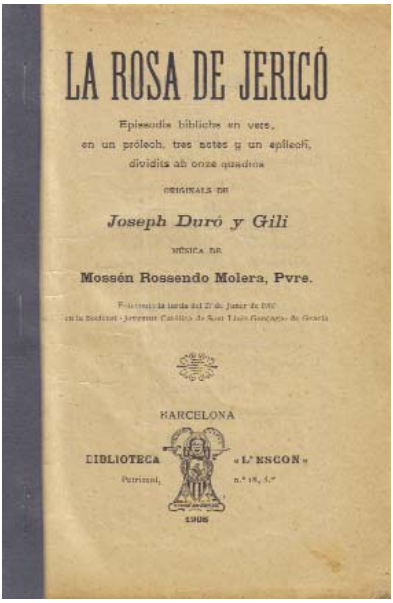

Portada de *La Rosa de Jericó* (Arxiu Salvador Soler).

algun regust religiós foren completament anul·lades. Tot i que no hi hagué l'ordre expressa de prohibició, la confiscació dels locals de les entitats vinculades a grups religiosos o a partits polítics del centre o la dreta comportà, a la pràctica, la seva desaparició temporal.

Un cop tancada la part més sagnant del conflicte civil, Catalunya emprèn la feixuga tasca de reconstrucció material, social i cultural. En aquest desert de país, els *Pastorets* representen un oasi en el qual la llengua catalana recupera, encara que sigui furtivament, el seu protagonisme. El Nadal del 1939 i 1940 les representacions de *Pastorets* tornen a ocupar alguns dels seus escenaris habituals, i els més agosarats, tot i anunciar les representacions en castellà, els escenifiquen en llengua catalana. Fins i tot en alguna representació utilitzen una versió bilingüe en què els dimonis s'expressen en castellà i la resta de personatges en català. El retorn progressiu els anys següents a una certa normalitat, repercuteix també en la recuperació i la generalització de les representacions de *Pastorets*, empeses alhora per una interessada motivació de caire adoctrinador. Les parròquies i altres grups doctrinals com les joventuts marianes o els centres d'Acció Catòlica agafen el relleu com a promotors dels *Pastorets* pel seu tarannà religiós i moralitzador.

Amb l'obertura social i cultural que sacsejà aquesta societat a partir dels anys setanta, totes les manifestacions populars i tradicionals agafen un aire reivindicatiu. *Els Pastorets* experimenten un procés accelerat de secularització, i alhora de modernització. La millora general de les infraestructures escèniques dels nostres pobles i ciutats, les oportunitats escèniques que ofereixen els mitjans tècnics i la formació teatral que cada cop més han adquirit els grups no professionals, han permès aquests darrers anys veure un significatiu salt qualitatiu que el públic ha agraït assistint massivament a les funcions.

Josep M. Folch i Torres

Si hi ha un nom lligat per sempre als Pastorets és el de Josep M. Folch i Torres, gràcies a la seva versió *Els Pastorets o l'adveniment de l'infant Jesús*, que encara avui en dia gaudeix d'una gran popularitat.

Josep M. Folch i Torres va néixer a Barcelona el 1880, en un moment de recuperació de la llengua catalana i de la consciència de país. Des del 1898 col·laborà en diverses publicacions com *La nació catalana*, *La Renaixensa*, *La Veu de Catalunya* o al periòdic catalanista *La Tralla*. La defensa de la seva radical visió de país li comportà nombrosos processaments i, finalment, l'exili temporal a França el 1905. Retornat a Barcelona el 1908 entrà a col·laborar en el setmanari infantil *En Patufet*, la seva porta d'entrada en la literatura infantil i juvenil en la qual excel·lí durant tota la seva obra. A les pàgines de *En Patufet* nasqueren les *Aventures extraordinàries d'en Massagran* i les populars *Pàgines viscudes.*

L'any 1916 rep l'encàrrec del Coliseu Pompeia, un teatre propietat dels pares caputxins, de renovar els seus Pastorets. Fins aquell moment representaven el text de Pitarra *El bressol de Jesús o sigui en Garrofa i en Pallanga* però consideraven que eren "antiquats i irreverents". El repte era majúscul, perquè a les portes del Nadal li oferien una setmana de temps per "simplement renovar el text de Pastorets...". Treballant dia i nit finalment va donar vida a : *Els Pastorets o l'adveniment de l'Infant Jesús*. L'estrena al Coliseu Pompeia, la vigília de Nadal, fou l'inici d'un èxit aclaparador que disparà la popularitat de l'autor.

Els Pastorets o l'adveniment de l'Infant Jesús és un compendi de tota la seva obra literària, salpebrada pel seu arrelament al país i per alguns tocs clarament moralistes. Si bé l'acció principal té lloc ens els escenaris bíblics, el punt d'arrencada i els protagonistes –Lluquet i Rovelló– ens són ben propers. Tota la trama està estructurada com un conte, una rondalla que arriba directa i planera als infants i, per extensió, al públic més adult. Els protagonistes, com tot el seu teatre, són dos personatges adolescents amb els quals el públic s'identifica ràpidament, i els dolents, lluny de provocar temor, es mouen entre el ridícul i la desventura que provoquen una graciosa compassió.

(Notes biogràfiques extretes del llibre *Josep M. Folch i Torres*, de Josep Miracle).

Els Pastorets al segle XXI

A començaments del segle XXI, tot i el llarg camí fet, els *Pastorets* a Catalunya gaudeixen d'una bona salut. Per aglutinar i potenciar la tradició dels *Pastorets* i donar-li encara més visibilitat, l'any 2007 es va constituir la Coordinadora de *Pastorets* de Catalunya, que actualment ja aplega més de quaranta grups. Els números també avalen el bon moment dels *Pastorets* al nostre país. Més de cent representacions estables a tot Catalunya cada Nadal, prop de quaranta grups adherits a la Coordinadora de *Pastorets*, cinc-cents participants al càsting del programa de TV3 d'*Objectiu Pastorets* (2008) o els milers d'espectadors que omplen cada any les sales on tenen lloc les representacions en són una bona mostra.

Malgrat que en general podem dir que la situació és esperançadora, queden, però, reptes i amenaces que cal conjurar. Els grups responsables de les representacions han d'afrontar cada any una millora de la qualitat global de l'espectacle. En un moment com l'actual en què l'oferta cultural i lúdica és molt diversa, cal treballar per pujar una mica més el llistó, perquè el públic ho exigeix. A favor hi ha la versatilitat que les noves tecnologies ofereixen i la preparació, cada cop més alta, dels responsables de les representacions.

És important també que administracions i societat en general avancin en el reconeixement del valor dels *Pastorets* com a element cultural i antropològic de primer nivell.

Prenguem el pols als Pastorets

Durant el III Congrés de *Pastorets* celebrat a Mataró el 21 de març del 2009, es van presentar diverses ponències i taules de debat al voltant del fenomen de *Pastorets*. En una d'aquestes taules, amb el títol de "Prenguem el pols als Pastorets", es van debatre alguns dels reptes que calia encarar de cara al futur.

La primera qüestió que es va posar sobre la taula va ésser la dicotomia entre refer, innovar, modificar, fent una aposta per la creativitat, o bé mantenir els vells textos i els vells decorats, essent fidels a la tradició de cada lloc. Aquest és un debat ben viu dins del món de *Pastorets*, i segurament totes dues posicions no estan renyides. Sense descartar propostes més agosarades, cal treballar en la millora i l'actualització de les representacions, però mantenint els trets identificatius de cada lloc.

L'aposta per la cultura popular és una aposta estratègica de futur, però no com a succedani de la "gran" cultura, sinó com a element protagonista. Les formes culturals tradicionals, que han mantingut l'arrelament i la pro-

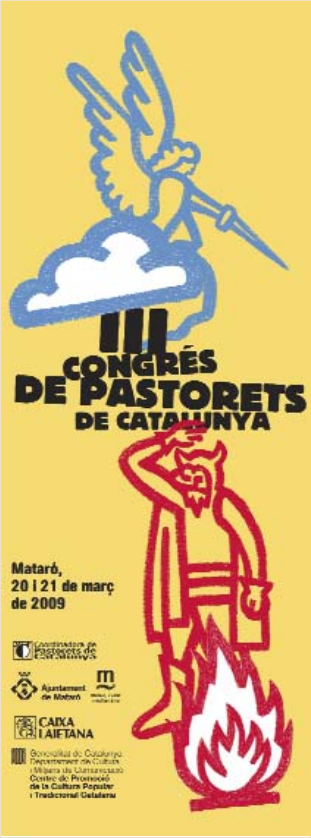

III Congrés de *Pastorets*, celebrat a Mataró (2009).

ximitat amb el gran públic, estan tendint a recuperar molts dels espais perduts. És també mirant els propers anys que els *Pastorets* cobren especial relleu, actuant com a element de cohesió social i esdevenint una aposta clara de futur per a la societat catalana del segle XXI. La integració de diverses generacions i gent de múltiples orígens en un mateix projecte ha estat fins al moment un dels elements intrínsecs d'aquesta tradició.

La gran diversitat de les representacions de *Pastorets* que podem veure arreu del nostre país és un element que cal preservar i que enriqueix la nostra cultura. En un moment en què es tendeix a la homogeneïtzació en molts aspectes de la nostra realitat quotidiana, la gran varietat de formes i d'interpretacions que té un mateix text reflecteix la pluralitat i riquesa del país.

Finalment, els darrers punts de debat giren sobre l'impacte social de les representacions. Hem de plantejar-nos les representacions com a element de comercialització per guanyar nous públics? Què és més important, potenciar el públic dels *Pastorets*, o bé la participació en els *Pastorets*? Aquestes són preguntes sobre les quals el món de *Pastorets* haurà de reflexionar durant els propers anys. És evident que hi ha representacions en les quals ja existeix una marcada vocació per aglutinar una gran nombre d'espectadors, i una "venda" de l'espectacle en àmbit de país, mentre a la majoria de llocs les representacions se cenyeixen a un mercat local o comarcal. No és dolent eixamplar l'àmbit de venda i guanyar nous públics, perquè el guany de les representacions de *Pastorets*, en molts casos, permet sobreviure un moviment associatiu que gira al seu voltant. Cal, però, que aquesta vocació "comercial" no acabi desvirtuant el sentit de la tradició.

Recollint herbetes : En Getsè ha de lliurar la seva ànima al dimoni, però en Lluquet sabrà trobar la manera d'enredar-lo.

Lluquet : Allò del dimoni? Però, no li vaig dir que no cal que s'hi encaparri? Digues-li que ho deixi tot per mi. I tu, Isabeló, si no és demanar massa, ja podries pensar alguna vegada en aqueix rabadà.

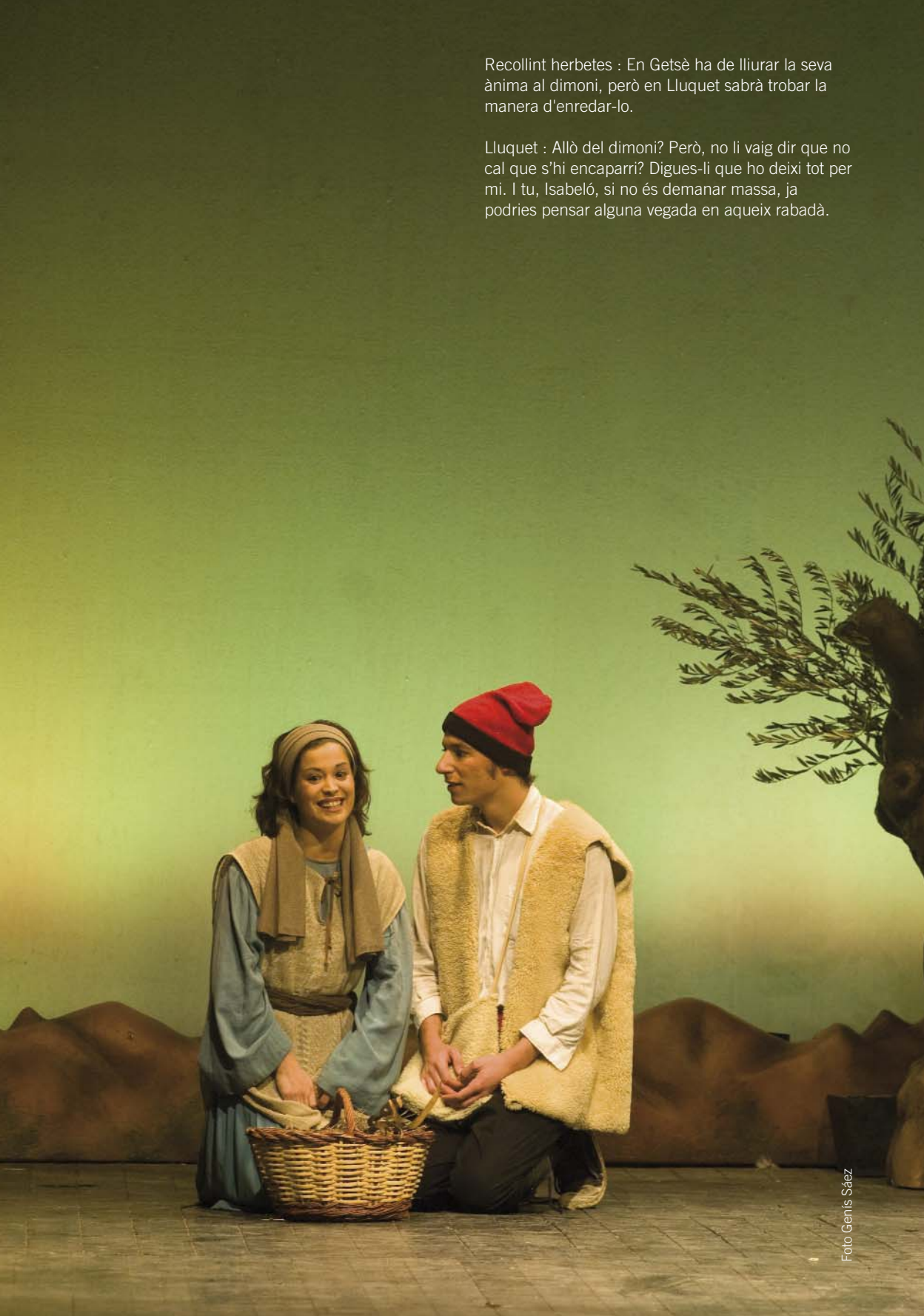

Foto Genís Sáez

Història dels *Pastorets* a Manresa

Manresa és una ciutat de *Pastorets*. Aquesta no és una afirmació banal, sinó que se sustenta sobre un pòsit molt profund i que s'ha anat alimentant al llarg dels segles. Ho és perquè avui en dia els *Pastorets* es viuen amb força cada Nadal, i ho és també perquè compta amb una llarga tradició que ha marcat les diverses generacions de manresans i manresanes des de força segles enrere. En ple segle XXI els *Pastorets* són de les poques tradicions centenàries que no han quedat recloses dins de l'àmbit purament folklorista i arrosseguen àmplies capes de públic. A Manresa, actualment, a més de representar-se de manera estable a la Sala Els Carlins i al Centre Parroquial de Sant Josep al Poble Nou, són nombroses les representacions en col·legis, centres d'esplai o associacions de veïns. Cada Nadal, un públic ampli i heterogeni gaudeix de les diverses representacions i dóna mostra d'aquesta vitalitat.

Com i d'on sorgeixen les representacions dels *Pastorets*, ja ha quedat esbossat en els capítols anteriors, ara intentarem veure quin és l'origen d'aquesta tradició a la nostra ciutat. Cal tenir en compte que aquest estudi no és únicament la plasmació d'un fenomen aïllat, sinó que resseguint la història dels *Pastorets*, podrem veure alhora l'evolució de la litúrgia, el teatre, les entitats i, en definitiva, de la societat manresana, perquè els *Pastorets* conjuguen tots aquest elements.

De l'inici fins al segle XIX

De les representacions medievals que varen precedir els *Pastorets* tal com els coneixem avui en dia, no en tenim cap notícia, a la ciutat de Manresa. Hem de suposar, pels fets posteriors, que la nostra ciutat no devia ésser una excepció, i que probablement també hi degueren existir diferents expressions populars, en època medieval, lligades a la litúrgia nadalenca.

Les primeres representacions "modernes" dels *Pastorets* es poden documentar a Manresa a partir del segle XVIII. Són representacions fora del marc litúrgic, amb una estructura teatral plenament consolidada i obertes al públic, que s'escenificaven a l'Hospital de Sant Andreu. Pot sobtar una mica el marc d'aquestes representacions, però, de fet, l'Hospital de Sant Andreu fou el primer "teatre" conegut a la ciutat. Durant tot el segle XVIII ja sabem que s'hi escenificaven de manera regular diver-

sos espectacles d'entreteniment, entre els quals destacaven *La Passió*, durant la quaresma, i *Els Pastorets*, per Nadal.

La utilització dels hospitals com a escenari de representacions té el seu origen al segle XVI, en un privilegi que concedí el rei Felip II a l'Hospital de Barcelona. Aquest privilegi autoritzava l'hospital a realitzar activitats lúdiques i representacions amb l'objectiu d'incrementar els seus recursos. Més tard, l'any 1763, foren prohibides per Reial Decret les representacions i els espectacles en places i llocs oberts, i es reduïren a espais i sales tancades. Aquests dos fets combinats suposaren una bona oportunitat per a l'Hospital de Sant Andreu, que decidí destinar alguns espais per a representacions i comèdies. L'objectiu era recollir alguns ingressos extraordinaris per fer front a la difícil situació que travessava la institució.

Aquest precari escenari devia funcionar uns quants anys, perquè no serà fins a l'any 1838 que la ciutat disposà del seu primer teatre. Per aquest fi s'habilità per a teatre públic una part de l'edifici anomenat els Quarters, on avui hi ha els jutjats vells, que va funcionar a temporades fins a l'any 1858, que es va ocupar totalment com a presó del partit.

Tornant a les representacions dels *Pastorets*, en tenim una primera notícia l'any 1770, coincidint amb un luctuós esdeveniment: l'esfondrament del sostre de la sala de l'Hospital de Sant Andreu on es representaven. El resultat fou la mort de tres dels espectadors.

La primera notícia que tenim de les representacions dels Pastorets a Manresa correspon a l'any 1770. Casualment, aquesta primera referència es deu a un tràgic accident que acabà amb la vida de tres persones que assistien a una representació a l'Hospital de Sant Andreu. Segons consta en les seves partides de defunció, l'accident fou conseqüència de l'ensorrament d'una part de la sala. El text que acompanya la partida de defunció és ben explícit:"Dilluns als vint y quatre de Desembre de dit any 1770 entre las set horas y vuyt de la nit representant en lo hospital (Sant Andreu) lo naixement del Senyor y vulgarment los Pastorets se inundi la sala ó puesto de la representacio y en tal tragedia mori Magi Espona jove veler y lo dia 26 fou enterrat en la iglesia de Sant Domingo". També moren en el mateix accident, segons les seves partides de defunció, Maria Canongia, viuda, i José Morera, solter.

Hem de suposar que aquestes representacions es devien succeir anualment al mateix hospital, tot i que no en trobem cap més notícia fins a començament del segle XIX. En aquest moment disposem dels contractes "celebrados con varios aficionados en los años 1813 y 1814, para

la representación del Auto del Nacimiento el Señor, titulado los Zelos de San José, vulgarmente llamados los *Pastorets*", un text original de Cristobal de Monroy y Silva, i imprès a Sevilla. Unes representacions especialment dilatades en el temps, ja que es pacta fer vuit sessions des de Nadal fins a Carnestoltes.

És especialment significativa la referència que trobem en aquests contractes als "varios aficionados" que protagonitzen la representació. Aquesta primera referència a grups d'aficionats al teatre que es responsabilitzaven de les representacions dels *Pastorets* a la nostra ciutat, enllaça amb la tradició d'arrel molt popular que tenen encara avui dia els *Pastorets*. Aquest protagonisme dels grups d'aficionats ens parla també d'una tradició molt arrelada a la nostra ciutat, les representacions de teatre a càrrec dels grups d'actors i actrius no professionals. Aquests mateixos documents també ens donen el nom d'alguns d'aquests actors, els quals signen el contracte en nom seu i de la resta de companys, són: Ignasi Vila, Lluís Corrons i Anton Corrons. Pels mateixos anys, el 1820, en Sarret i Arbós [6] també ens aporta notícies d'una companyia d'aficionats que representaven comèdies en un local del carrer Sobrerroca.

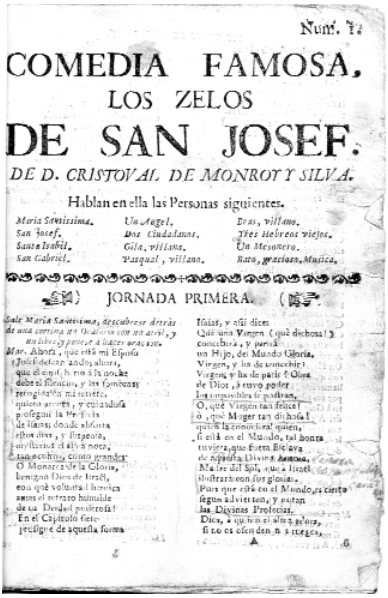
Núm. 72

COMEDIA FAMOSA,
LOS ZELOS
DE SAN JOSEF.
DE D. CRISTOVAL DE MONROY Y SILVA.

Hablan en ella las Personas siguientes.

Maria Santissima.	*Un Angel.*	*Tres, villanos.*
San Josef.	*Dos Ciudadanos.*	*Tres Hebreos viejos.*
Santa Isabel.	*Gila, villana.*	*Un Mesonero.*
San Gabriel.	*Pasqual, villano.*	*Rato, graciosos, Musica.*

JORNADA PRIMERA.

Sale Maria Santissima, descubrese detrás de una cortina un Oratorio con un atril, y un libro, y postra de rodillas.

Mar. Abrasa, que está mi Esposo
José dormido todo, ahora,
que el sueño, hurtando la noche
debe el descanso, y las sombras
perseguirlo mi cuidado,
quieto, sereno, y cuidadosa
protegan la Persona
de Maria, donde adora
el Dios Divino, y Deseado,
misterioso el alto nacer,
tan secreto, como grande:
O Monarca de la Gloria,
benigno Dios de Israel,
con qué voluntad heroica
asumes el retraro humilde
de un Dosel pobre, y frio!
En el Cajitado fete
prestigio de aquella forma
Niñez, y assi dices
Que una Virgen (qué dichosa!)
concebirá, y parirá
un Hijo, del Mundo Gloria,
Virgen, y sin de concebir!
Virgen, y sin de parir! Obra
de Dios, y cuyo poder
hace impossible se pueda,
O qué Virgen tan felice!
O qué Muger tan dichosa!
quien la conocerá? quien,
si está en el Mundo, tal honra
tuvieran que fuera Esclava
de Aquella Divina Reina,
Madre del Sol, que a Israel
ilustrará con sus glorias.
Pues que está en el Mundo, es cierto
segun advierten, y notan
las Divinas Profecias.
Dice, a que vendrá el alto, y poderoso,
Esto es difinido, n s niegen.

Portada del text d'*Auto del Nacimiento del Señor, titulado los Zelos de San José, vulgarmente llamados los Pastorets*, un text imprès a Sevilla i original de Cristobal de Monroy y Silva. Les representacions d'aquest text estan documentades a l'Hospital de Sant Andreu els anys 1813 i 1814. (Arxiu Comarcal del Bages).

És de suposar que els anys següents es devien seguir fent representacions de *Pastorets*, però no en tenim notícia, fins i tot és probable que hi hagués una pausa, perquè la premsa del moment no en fa cap esment. Resseguint els diaris trobem referències a altres celebracions nadalenques, com concerts, representacions teatrals o desfilades pels carrers amb acompanyament musical i amb els participants vestits de pastors. [7] S'aturessin o no les representacions, el que és ben clar és que la llavor dels *Pastorets* va quedar ben viva, i rebrotà amb una forta embranzida durant l'últim quart del segle XIX.

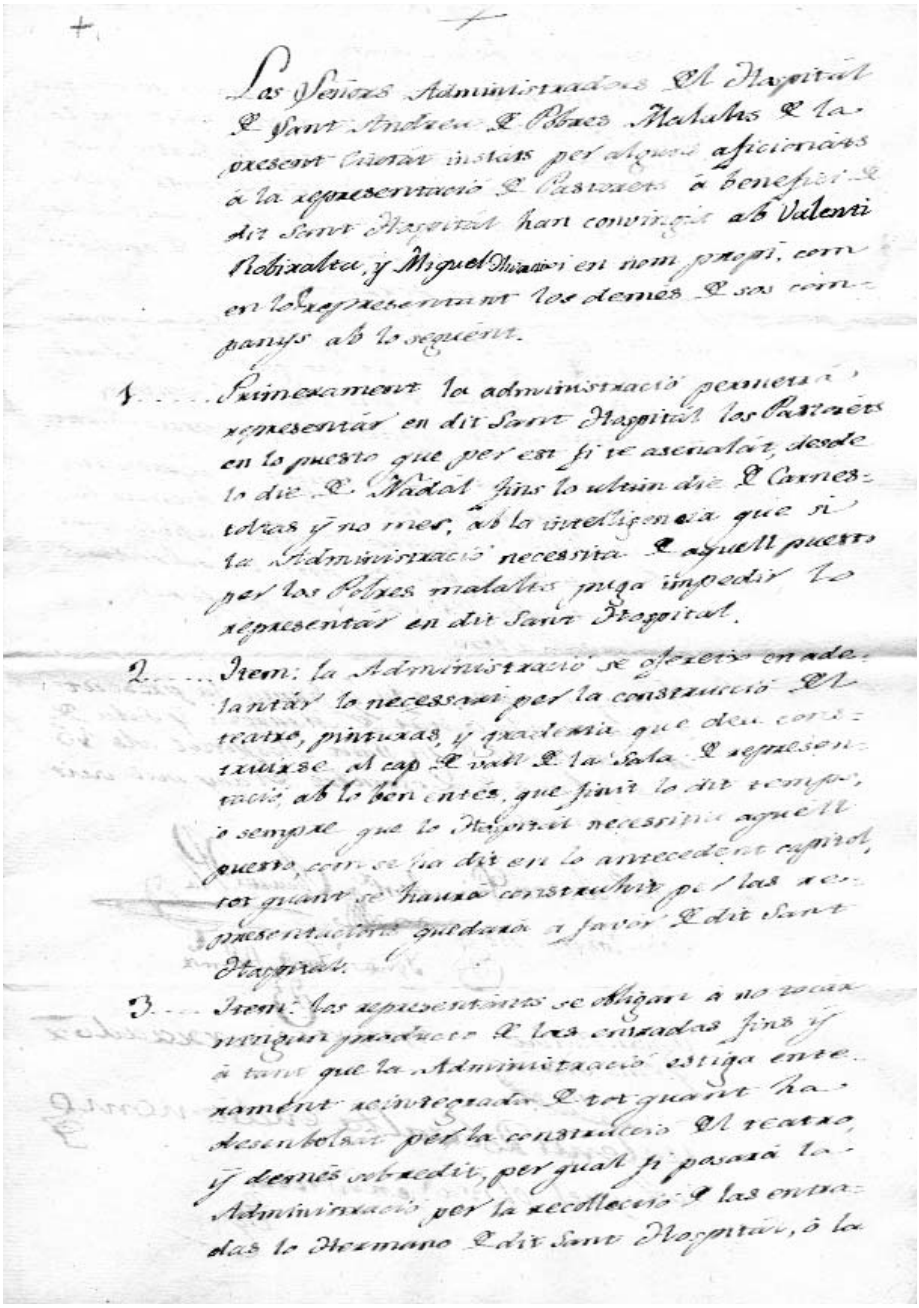

Los Señors Administradors del Hospital de Sant Andreu de Pobres Malalts de la present Ciutat instats per alguns aficionats à la representació de Pastorets à benefici de dit Sant Hospital han convingut ab Valenti Robiralta, y Miquel Miratixi en nom propi, com en lo representant los demés de sos companys ab lo seguent.

1.... Primerament la administració permetrà representar en dit Sant Hospital los Pastorets en lo puesto que per est fi te asenalat, desde lo die de Nadal fins lo ultim die de Carnestoltas y no mes, ab la intelligencia que si la Administració necessita de aquell puesto per los Pobres malalts puga impedir lo representar en dit Sant Hospital.

2.... Item: la Administració se ofereix en adelantar lo necessari per la construcció del teatro, pinturas, y graderia que deu construirse al cap de vall de la Sala de representació, ab lo ben entés, que finit lo dit tempo, ò sempre que lo Hospital necessitia aquell puesto, com se ha dit en lo antecedent capitol, tot quant se haurà construhit per las representacions quedarà a favor de dit Sant Hospital.

3.... Item: los representants se obligan à no tocar ningun producto de las entradas fins y à tant que la Administració estiga enteramente reintegrada de tot quant ha desembolsat per la construcció del teatro, y demés sobredit, per qual fi posarà la Administració per la recollecció de las entradas lo Hermano de dit Sant Hospital, ò la

Contracte per a les representacions d'*Els Pastorets* a l'Hospital de Sant Andreu de Manresa, entre aquesta institució i un grup d'aficionats (1813) (Arxiu Comarcal del Bages).

Contracte per a les representacions dels Pastorets a l'Hospital de Sant Andreu

Los Señors Administradors del Hospital de Sant Andreu dels Pobres Malalts de la present ciutat instats per alguns aficionats a la representació de *Pastorets* a benefici del dit Sant Hospital, han convingut amb Valentí Robiralta y Miquel Oliva en nom propi, com en lo representant los demes y sos companys amb lo seguent.

1 .... Primerament la Administració permetrà representar en dit Sant Hospital los Pastorets en lo puesto que per este fi se aseñalaran , desde lo dia de Nadal fins lo ultim dia de Carnestoltes y no mes, amb la intelligencia que si la Administració necesita aquell puesto per los pobres malalts puga impedir lo representar en dit Sant Hospital.

2 ....Item: la Administració s'ofereix en adelantar lo necessari per la construcció del teatro, pinturas y graderia que deu construirse al cap de vall de la sala de representació, amb lo ben entes, que finit lo dit temps y sempre que lo Hospital necesiti aquest puesto com se ha dit en lo antecedent capitol, tot quan se haurá construit per las representacions quedará a favor del dit Sant Hospital.

3 ... Item: los representants se obligan a no tocar ningun producto de las entradas fins y a tant que la Administració no estiga enterament reintegrada de tot quant ha desenbolsat per la construcció del teatro y demés sobredit, per qual fi posará la Administració per la recolecció de las entradas un Hermano de dit Sant Hospital, o la persona que be li aparega.

4 ... Item: los mateixos representants se obligan a pagar del producto de ditas entradas tot lo desmerexament haurá patit la persona que posará la Administració per lo teatro, graderia y demes convenient per asentaderos y no menos la recomposició y embans que es necesari derribar.

5 ... Item: que el producto liquit de les representacions pagats tots los gastos quedará la mitat a favor del dit Sant Hospital y la restant mitat a favor dels representants.

6 ... Item: que finit lo dit temps de representació sempre y quant vulga la Administració cedir lo teatro a altres aficionats a igual preu y pactes sien los sobredits representants els Pastorets preferits a qualsevol altre.

Y peraque conste se fa y firma lo present contracte en la ciutat de Manresa y Sala de Administració de dit Sant Hospital als 15 dies del mes de desembre del any mil vuitcents y tretze.

Administradors:

Fco Anton Peix	Murisi Serra
Maurici Pla	Ignasi Ballart y Pons
Joantoniem ?	
Ignasi Font	Representants: Ignasi Robiralta, Miquel Oliva

El Nadal del 1866 retrobarem les referències dels *Pastorets* a la nostra ciutat, que tenien com a escenari el Teatre Vallés, actual edifici de l'Ateneu, que havia estat inaugurat l'any 1848. La representació, però, no devia ésser gaire reeixida, perquè la premsa de l'època en feia una crònica força crítica: *"Como de costumbre, se notó mucho descuido, mucha impropiedad, y mucho afán de ponerlo en escena sin haberlo estudiado como conviene; el público que asiste al teatro una vez al año, o que a lo más ve el D. Juan Tenorio por todos los Santos, los Pastorets en Belén por Navidad y la Pasión y Muerte de Jesucristo por Pascua Granada, ese público o mejor, gran parte de ese público, llenaba las localidades del teatro". (Diari* El Manresano*, 30.12.1866)*

Una altra fita d'aquests anys que ens indica la bona salut de les representacions dels *Pastorets* en aquests moments és la publicació, l'any 1869, a la impremta de Lluís Roca, al carrer de Sant Miquel, d'una segona edició del text *Los Pastorcillos en Belén o sea el nacimiento de Jesucristo.* Uns anys abans, el 1844, ja s'havia fet una primera edició d'aquest text a Igualada. Arran de la publicació a Manresa, és lògic pensar que aquesta edició es corresponia amb una demanda de textos per representar i, per tant, amb una presència dels *Pastorets* als escenaris de Manresa i de la comarca. Cal destacar que el text de *Los Pastorcillos en Belén o sea el nacimiento de Jesucristo* ha gaudit d'una llarga tradició a la nostra ciutat, i és juntament amb *L'adveniment de l'infant Jesús,* de Josep M. Folch i Torres, el text que més celebracions de Nadal ha acompanyat les generacions de manresans i manresanes. Les darreres representacions de *Los Pastorcillos* van tenir com a escenari la Sala Els Carlins, el Nadal del 1970.

La represa definitiva de les representacions de *Pastorets* es pot situar a partir del Nadal del 1888, amb l'escenificació de *Los Pastorcillos en Belén* al teatre de la Juventud Católica. Aquest és el punt de partida del renaixement d'aquesta tradició a Manresa, si en algun moment s'havia arribat a perdre. A partir d'aquestes representacions a la Juventud Católica i fins a l'actualitat, els *Pastorets* s'han succeït als escenaris manresans de manera ininterrompuda, a excepció del trist període del 1936-1939. Aquests darrers anys del segle XIX, les representacions dels *Pastorets* a Manresa són protagonitzades per aquesta associació de caire confessional, que alterna el text inicial amb *El nacimiento del Salvador* (1897).

El segle XX, la gran eclosió dels *Pastorets*

A redós de l'expansió general de les representacions dels *Pastorets* per tot el país, durant aquest segle, a Manresa podem observar una notable diversificació de les representacions. En diversos moments coincideixen vàries representacions alhora en diferents escenaris de la ciutat. Aquesta expansió popular coincideix, i s'alimenta, de la publicació dels primers textos de *Pastorets* en català, que ben aviat es faran els amos dels escenaris, tot i la persistència de representacions en castellà. A la Sala Els Carlins encara es representaran *Los Pastorcillos en Belén* fins a l'any 1970.

Durant el primer quart del segle XX, als escenaris manresans comparteixen protagonisme diverses versions de *Pastorets*. Tot just encetada la centúria, el 1903 es representen al Círcol Manresà *Els Pastorets nous*, de Joaquim Estebanell Vila, la primera representació dels *Pastorets* en llengua catalana documentada a Manresa. De moment es tracta d'una tímida aparició del català, perquè al Círcol Manresà encara s'alterna durant aquests anys amb *Los Pastorcillos en Belén o sea el nacimiento de Jesucristo*. A l'escenari d'una altra entitat manresana, la Juventud Católica, es posa en escena una nova versió catalana dels *Pastorets*. A partir de l'any 1911, es representa el drama bíblic *La Rosa de Jericó*, obra de Josep Duró i Gili, amb música de Mn. Rossend Molera. Aquesta nova versió dels *Pastorets* s'havia estrenat feia poc, l'any 1907, a la Joventud Católica de Sant Lluís de Gonzaga, al barri barceloní de Gràcia. L'any 1909, ocasionalment també es representen a la Sala Montserrat *Els Pastorets nous*.

D'aquesta arrancada del segle XX cal destacar, finalment, l'inici de les representacions dels *Pastorets* l'any 1910, a l'escenari de la Joventut Carlista Manresana, conegut actualment com a Sala Els Carlins. El dia de Nadal del 1910, al petit escenari de l'entitat, es va pujar el teló de les representacions de *Los Pastorcillos en Belén o sea el nacimiento de Jesucristo*. Poc podien imaginar els seus protagonistes que iniciaven una aventura que ha arribat al centenari.

Com podem veure, es tracta d'una autèntica "febrada", recolzada per l'èxit de públic. Totes les cròniques del moment ens parlen de grans èxits d'espectadors i noves representacions a petició del públic. Aquesta rauxa dels *Pastorets* es veurà encara alimentada amb l'arribada a Manresa de la versió de Josep M. Folch i Torres, *Els Pastorets o l'adveniment de l'infant Jesús*, estrenada al Coliseu Pompeia de Barcelona el 1916. Amb les primeres representacions del text de Folch i Torres al local del Casal Regionalista l'any 1920, es reforça l'èxit popular de les representacions amb una nova versió molt propera a l'espectador i sobretot als infants.

Prova d'aquesta reeixida popularitat és l'esdeveniment que es va celebrar el dia 16 de gener del 1921 al Teatre Conservatori: l'estrena de l'obra *Jesús Infant, Rosa de Jericó*, amb cent cinquanta actors i actrius manresans en escena, i l'acompanyament de vint-i-cinc músics dirigits pel mestre Manel Esparbé. Una autèntica mobilització ciutadana que va agrupar participants dels elencs artístics del Casal Regionalista, la Joventut Carlista, els Guerreros Escaldats (el grup del polifacètic Sixte Rebordosa, conegut com a *Llamp Brochs*) i de l'Ateneo Obrero Manresano. La part coral fou protagonitzada per l'Orfeó Manresà i els ballets anaren a càrrec de la secció de nenes de la Gimnàstica Rítmica de l'Orfeó i el grup Glop Patri. Finalment l'escenografia fou encarregada a l'escenògraf Carreras Oppe, que confeccionà uns decorats nous per a l'ocasió. L'obra *Jesús Infant, Rosa de Jericó* és un text en vers que parteix de *La Rosa de Jericó*, del mateix Josep Duró i Gili, amb música de Joan Aulí.

El mateix Teatre Conservatori fou l'escenari d'un nou muntatge ciutadà el 1923. Aquesta vegada els promotors eren Els Pomells de Joventut del Casal Regionalista i el text representat, el de Josep M. Folch i Torres, *Els Pastorets o l'adveniment de l'infant Jesús*. Els anys trenta una nova entitat s'afegeix a l'oferta dels *Pastorets* a la ciutat, es tracta de la Societat Coral Sant Josep. L'any 1930 hi trobem les primeres representacions del passatge bíblic *Llegenda de Nadal (Els Pastorets)*.

Escena final del portal a les representacions de la Sala Els Carlins (1931) (Foto: ACFR).

L'associacionisme no és un fenomen actual, ni tan sols recent, durant la segona meitat del segle XIX i els primers anys del XX, floreixen a Manresa una multitud d'entitats i associacions d'índole ben diversa. Moltes són associacions gremials, d'altres religioses o culturals, i un bon grapat lligades a partits polítics. Aquestes associacions s'articulaven al voltant d'un centre de reunió, on a més de les seves activitats pròpies, ben sovint, o gairebé sempre, es completaven amb activitats culturals, esportives i teatrals. El teatre esdevenia l'esbarjo per excel·lència, i alhora un bon mitjà d'adoctrinament. Per petit que fos l'espai, sempre quedava lloc per a la sala d'actes i un petit escenari que tant servia per llançar abrandats discursos polítics com per a entranyables representacions teatrals del quadre d'aficionats, i com no podia ser d'altra manera, de Pastorets. Aquesta nodrida xarxa de teatres i escenaris és la clau per entendre la pervivència i l'èxit de les representacions dels Pastorets. D'aquestes entitats en veurem una colla promovent les representacions dels Pastorets: la Joventut Catòlica, el Círcol Manresà, el Casal Regionalista, la Joventut Carlista Manresana, la Societat Coral Sant Josep o l'Ateneu Obrer entre d'altres.

El començament de la Guerra Civil l'any 1936 suposa un punt d'inflexió per a tot el país i per a les representacions dels *Pastorets*, lligades fins al moment a associacions de caràcter confessional o de la dreta política. La majoria d'aquests centres es veuran intervinguts per les forces revolucionàries i ocupats per partits de l'esquerra més radical. És el cas del Casal Regionalista o de la Joventut Carlista, ocupats pel POUM. A més de la persecució personal de molts dels anteriors components d'aquestes associacions o la seva marxa al front de guerra, al llarg de tot el període del conflicte es desterrarà qualsevol manifestació d'arrel religiosa. Durant aquests tristos anys el cicle nadalenc quedà escapçat. L'arribada dels Reis d'Orient se substitueix pel Pare Nadal i els *Pastorets* queden proscrits als nostres escenaris.

Un cop acabades les activitats bèl·liques i ocupat el país per les tropes franquistes l'any 1939, els antics locals polítics són ocupats per la Falange o bé restituïts a les forces que havien estat afins als revoltats, com és el cas de la Joventut Carlista, tot i els problemes i les confrontacions que mantindran amb el règim. Poc a poc, el país recupera un pols que li ha estat manllevat. En una situació de ferm control polític i moral, les representacions tornen a agafar empenta de la mà de les associacions religioses com les Congregacions Marianes, i en especial d'Acció Catòlica, i de les entitats que han pogut sobreviure al conflicte. A Manresa l'activitat cultural es reprèn de la mà d'aquestes associacions: la Joventut Carlista Manresana, batejada ara com a Café España, les Con-

gregacions Marianes, que ocupen l'antic local del Casal Regionalista al carrer de la Mel, i Acció Catòlica.

El gener de 1941, s'estrena al Teatre Conservatori, organitzada pel Frente de Juventudes, una versió dels *Pastorets* original de dos autors manresans: *Los Pastorcillos Gordinflete y Secarrillos o el Advenimiento del Mesías*, de Juan Ambrós y Nicanor Pérez.

Grup de dimonis i pastors d'*Els Pastorets* de la parròquia de Sant Josep del Poble Nou (1943) (Arxiu Parroquial de Sant Josep).

Dins dels intents per recuperar el pols social i cultural de la ciutat, s'estrena l'any 1941 el Teatro Apolo, de la mà de l'empresari Lluís Rovira. Des de la seva inauguració aquesta nova sala també s'afegirà a l'oferta nadalenca dels *Pastorets*, sota la direcció de Domènec Ferrer. El text representat al nou escenari és el de Josep M. Folch i Torres, però a causa de la prohibició de representar textos en català es posa en escena una traducció en llengua castellana. Aquesta versió titulada *Los Pastorcillos o el advenimiento del Mesías* substitueix els tradicionals protagonistes, en Lluquet i en Rovelló, per uns nouvinguts Toñín i Caracol. L'activitat teatral al nou teatre no fou gaire extensa i, al final, l'any 1944 s'acaben les representacions dels *Pastorets*.

En l'àmbit de tot Catalunya, les representacions dels *Pastorets* reben un fort impuls des dels grups d'Acció Catòlica adscrits a les diferents parròquies. Manresa no n'és una excepció i els grups d'Acció Catòlica de les parròquies de la Seu i del Poble Nou, a més de promocionar els respec-

tius grups de teatre, inicien les representacions dels *Pastorets* i d'altres textos lligats a la litúrgia del Nadal. Al Poble Nou la tradició dels *Pastorets* arranca l'any 1942, de la mà del quadre escènic de l'Escola Parroquial i a la parròquia de la Seu el Nadal del 1943 ja es representa la versió dels *Pastorets* d'Antoni Molins, *El nacimiento del Salvador*, per la secció masculina del Centre Parroquial.

Ja he comentat en algun altre moment d'aquest llibre que Manresa és una ciutat de *Pastorets*, doncs bé, una nova prova d'això és que el Nadal del 1943 es representaven alhora en set escenaris de la ciutat. Al Teatre Conservatori a càrrec d'una companyia professional, la Compañia Vallejo, que representen *Los Pastorcillos o el nacimiento del Niño Jesus*; a la Societat Sant Josep representen *La Rosa de Jericó*; al Círculo Familiar Recreativo –la Sala Els Carlins–, els tradicionals *Los Pastorcillos en Belén*; a l'Ateneu Cultural Manresà, *Los Pastorcillos o el advenimiento del Mesías*; a l'Escola Parroquial del Poble Nou, *Los Pastorcillos*; a la parròquia de la Seu, *El nacimiento del Salvador*; finalment, al Teatre Apolo, *Los Pastorcillos o el advenimiento del Mesías* i encara a les Congregacions Marianes posen en escena *La cuna del redentor*, que possiblement es tracta d'un text dramàtic al voltant del naixement, però sense que puguem identificar si pertany al gènere dels *Pastorets*.

Durant algunes temporades, almenys durant els dies de Sant Esteve i Reis dels anys 1952 i 1953, l'Orfeó Manresà també va organitzar les representacions d'*Els Pastorets o l'adveniment de l'infant Jesús* al Teatre Conservatori.

Representació d'Els Pastorets al Teatre Conservatori a càrrec de l'Orfeó Manresà (1953) (Arxiu Orfeó Manresà).

Imatge de les representacions a la Sala Els Carlins (1978) (Foto: ACFR).

Malgrat la notable oferta dels *Pastorets* que puntualment s'oferia als infants i a les famílies manresanes, el gran debat era escollir entre els *Pastorets* de l'Ateneu, en català i fidels a Folch i Torres, o els de la Sala Els Carlins, que representaven la versió castellana de *Los Pastorcillos en Belén*. Dos pols ben diferents que creaven fidelitats o en alguns casos antagonismes, o al contrari, eren un complement i no es podia passar el Nadal sense veure els uns i els altres. Aquest debat ciutadà va anar perdent força quan la Sala Els Carlins va incorporar també el text de Folch i Torres (1963), i l'Ateneu es va veure forçat al seu tancament per motius de seguretat l'any 1966.

A partir dels anys setanta, i pràcticament fins a l'actualitat, el panorama dels *Pastorets* a Manresa ha variat ben poc. Els dos únics centres que n'han mantingut una activitat constant han estat el Casal Familiar Recreatiu a la Sala Els Carlins i el grup Nostra Llar al Poble Nou. Sense voler restar mèrit al treball del grup del Poble Nou, els *Pastorets* de la Sala Els Carlins s'han convertit durant aquests anys en les representacions de més ressò ciutadà, i fins i tot a fora de Manresa. Per la seva tradició centenària, els mitjans tècnics i humans, i les dimensions de la sala, han aglutinat un nombrós públic que cada any segueix fidelment les representacions.

Entremig d'aquestes representacions estables s'han anat succeint diverses iniciatives que, de forma puntual o amb una curta durada, han anat

diversificant l'oferta dels *Pastorets*. Caldria destacar les representacions al petit teatre de l'Associació de Veïns de la Sagrada Família des del 1980, que durant una colla d'anys van estar protagonitzades per la quitxalla del barri, i dirigits entre d'altres per Josep Fontdevila i Lola Monrós. A conseqüència de la manca d'efectius per portar a terme les representacions el Nadal del 1997, el grup de teatre Tr3s i Pro1 en pren el relleu amb una original versió titulada *Els Pastorets de l'any 2000*. Aquest traslat de l'argument de Folch i Torres a la Manresa dels anys noranta va tenir continuïtat fins al Nadal del 2000, que es va acomiadar fent les representacions a la Sala Ciutat.

La mateixa Sala Ciutat també va ésser l'escenari de les representacions dels *Pastorets* del Grup Teatral l'Espantall durant el Nadal dels anys 1982 i 1983. Aquest grup va néixer fruït d'una escissió al Casal Familiar Recreatiu, i els protagonistes de les representacions dels *Pastorets* a la Sala Els Carlins van traslladar durant aquests dos anys la seva proposta al nou escenari, sota la direcció de Rossend Mata. Aquesta representació fou un autèntic repte per al nou grup, que canvià el petit escenari de la Sala Els Carlins, per l'ampli espai de la Sala Ciutat. Per aquesta empresa fou necessari bastir el nou escenari amb els disset quadres de la representació dels *Pastorets*. Tot combinant els decorats de paper, llogats a la casa Pou de Barcelona, amb una escenografia feta expressa per a aquest marc: una grandiosa caldera, l'escotilló nou o la maquinària per a la pujada de la Mare de Déu.

Hem d'esmentar, a més de les anteriors, les múltiples representacions realitzades durant aquests anys a diverses associacions de veïns, escoles o grups d'esplai que ens mostren l'arrelament popular d'aquesta tradició. Lluny de menystenir aquests muntatges, basats en la simplicitat de la seva proposta, cal valorar-los com a canal de transmissió d'aquesta tradició i porta d'entrada per a les noves generacions.

El Grup l'Espantall va escenificar *Els Pastorets* a la Sala Ciutat el Nadal dels anys 1982 i 1983. Escena de l'ascensió de la Mare de Déu (1982) (Foto: ACFR).

Anunciació de Maria : Maria rep la visita de l'Arcàngel Gabriel que li anuncia que en el seu ventre el fill de Déu hi té estada.

Gabriel : Salve verge immaculada! Del Senyor sou escollida i entre totes beneïda.

Foto Genís Sáez

Les entitats dels *Pastorets*

Com hem anat veient al llarg d'aquestes pàgines, la història dels *Pastorets* a la nostra ciutat, igual que a la resta del país, està protagonitzada i sostinguda per entitats i associacions de tots colors que al llarg d'aquests segles han mantingut viva aquesta tradició. Si els *Pastorets* són encara una tradició ben viva ha estat gràcies a la voluntat de centenars de manresans i manresanes, la majoria anònims per a nosaltres, que han treballat perquè cada Nadal els *Pastorets* acudissin puntuals a la seva cita amb el públic de Manresa.

Des que tenim les primeres notícies de representacions dels *Pastorets* a Manresa fins a l'any 2010, hem pogut resseguir o intuir un fil conductor de la seva evolució, travessant els anys i les centúries. Aquest fil, però, presenta almenys fins a finals del segle XIX notables llacunes d'informació. És a partir d'aquest moment que ja podem començar a encaixar moltes peces, que alhora es poden identificar amb noms i cognoms. Seguidament podrem trobar un recull de la tasca d'aquells grups o associacions que, al llarg d'aquests darrers cent cinquanta anys, han representat i encara representen els *Pastorets*, a voltes amb objectius ben diferents. A tots ells el meu reconeixement. Segurament es podran trobar a faltar algunes representacions que s'han realitzat aquests anys, però en les pàgines que segueixen s'han volgut destacar aquelles entitats que, pel seu context històric o la seva constància al llarg dels anys, han deixat petja en el manteniment i la difusió d'aquesta tradició.

Acadèmia de la Joventut Catòlica

Aquesta associació de caire confessional, fundada l'any 1870, destacà durant molts anys per la seva activitat teatral a més de l'adoctrinament religiós. L'any 1889 s'instal·là en un nou local al carrer de les Piques, on disposava d'un ampli local per fer-hi representacions. Es tractava d'una entitat extremadament conservadora, fins al punt que no estava permesa la presència d'actrius a les representacions del grup de teatre, pràctica molt estesa a les associacions de caràcter religiós del segle XIX.

Uns anys més tard, almenys des del 1903, trobem l'entitat amb la seu social al carrer del Joc de la Pilota, on disposaven també d'un teatre. D'aquest edifici encara en queda dempeus una part que dóna directament al mateix carrer. Finalment la Joventut Catòlica va acabar sobtadament les seves activitats l'any 1936 amb l'esclat de la Guerra Civil, i la persecució de totes les organitzacions d'inspiració catòlica.

És significativa l'actuació d'aquesta societat perquè representa l'arrencada dels *Pastorets* de "l'època moderna" dins de la nostra ciutat. Des de les representacions de l'any 1813 a l'Hospital de Sant Andreu fins al Nadal del 1888, no tenim cap notícia de representacions de *Pastorets* a Manresa de forma regular. El que és ben segur és que a partir del moment en què la Joventut Catòlica va iniciar les seves representacions fins al moment present, els *Pastorets* han estat presents al Nadal manresà de forma continuada, exceptuant únicament el període de 1936 a 1938.

Aquestes representacions de la Joventut Catòlica comencen el Nadal del 1888 amb el text *Los Pastorcillos en Belén*. El bon regust d'aquesta primera experiència, i el nou local del carrer de les Piques degueren influir en l'ànim dels promotors, i el Nadal següent es repeteixen les representacions. Aquesta vegada les àmplies condicions del nou local van facilitar una millora general de la representació. La crònica del diari *Pla de Bages* ho descriu així: "*Objeto de aplauso las decoraciones de la boca infernal y de las apoteosis de la Virgen, que pudieron exhibirse con mayores recursos escénicos que los otros años dadas las mejores condiciones del nuevo local".*

Durant els anys d'existència d'aquesta societat se succeeixen les representacions dels *Pastorets*. El text de les primers representacions es va veure substituït durant uns anys, almenys del 1897 al 1908, per *El nacimiento del Salvador o la redención de un esclavo*, original del Sr. Molins. L'any següent, el 1909, es representa per primera vegada un text en català titulat *El naixement del Salvador*, el qual sembla que es tracta d'una traducció del text representat els anys anteriors.

A partir d'aquest moment se succeeixen els dos textos anteriors en castellà amb un de nou, *La Rosa de Jericó*, original de Josep Duró i Gili i amb música de Mn. Rossend Molera. Les darreres representacions dels *Pastorets* a la Joventut Catòlica són de l'any 1915, moment en què altres entitats manresanes van prendre el relleu amb prou força per garantir-ne la continuïtat.

Juventud Católica de Manresa

ESCOGIDA FUNCIÓN DRAMÁTICA
Para el 25 del corriente, DIA DE NAVIDAD de 1900

Se pondrá en escena la preciosa zarzuela pastoril en cuatro actos y en verso original de A. M. y G., música de M. V. L:

EL NACIMIENTO DEL SALVADOR,

con todo el aparato que requiere su interesante argumento.
Finalizará la función con una sorprente APOTEOSIS.
A LAS OCHO Y MEDIA EN PUNTO.

Programa de les representacions d'*El nacimiento del Salvador* a la Joventut Catòlica (1900) (Arxiu Comarcal del Bages).

El Círcol Manresà

El Círcol Manresà o Círculo Manresano, segons el programa on es troba citat, és una entitat d'esbarjo fundada l'any 1896, que tenia el local social situat al carrer de Cirera. Com bona part de les societats i associacions del segle XIX que tenien com a objectiu principal el lleure dels seus associats, el teatre esdevenia una activitat molt important. Des del seu inici el Círcol Manresà va comptar amb un grup teatral d'aficionats i un "espaiós" escenari, on el 1897 ja representaven *El rector de Vallfogona*. No sabem en quin moment es comencen a representar els *Pastorets* a la nova entitat, però l'any 1903 ja tenim coneixement de les primeres representacions de la versió catalana, *Los Pastorets nous*, de Joaquim Estebanell Vila i música de Josep Rovira.

A partir de l'any 1907 se substitueix el text en català per la clàssica versió manresana en castellà *Los Pastorcillos en Belén o el nacimiento de Jesucristo*. Les representacions dels *Pastorets* a la nova entitat no van gaudir d'una vida gaire dilatada, perquè només en tenim notícies fins al Nadal de l'any 1911. Els dos darrers anys, segurament a causa de les dificultats de la representació, es van escenificar conjuntament amb la Juventud Jaumista, entitat política d'inspiració carlista, situada ben a prop seu, al carrer Urgell.

CIRCULO MANRESANO

ACONTECIMIENTO ARTÍSTICO
para el día 25 de Diciembre de 1909
Natividad de Ntro. Sr. Jesucristo
¡Grandioso espectáculo!

Exito creciente todos los años con el aplaudido drama sacro en 5 actos y 22 cuadros, refundido y arreglado por F. C. y S. S.

LOS PASTORCILLOS EN BELEN
Ó SEA
El Nacimiento de Jesucristo

desempeñado con la propiedad que es interesante argumento requiere y bajo el siguiente

REPARTO

San Miguel, Sr. Santamaría (M); *San José*, Sr. Llasera; *Simeón*, Sr. Moro; *María*, niño Buhigas; *San Gabriel*, niña Santamaría; *Lázaro*, Sr. Barril (J); *Silóe*, Sr. Garriga; *Cenoveva*, Sr. Santamaría (F); *Rivías*, Sr. Barril (I); *Serrego*, Sr. Santamaría (J); *Sato*, Sr. Concustell; *Elisata*, Sr. Vives (A); *Alfeno*, Sr. Algué; *Luibel*, Sr. Ferrer; *Satán*, Sr. Roca; Satélites de Luzbel, Dos Levitas y Ángeles

COROS DE PASTORES Y DEMONIOS

con acompañamiento de armonium y piano por el maestro director Sr. Serrallonga.

Finalizará la velada con un artístico

BAILE DE AROS

¡Al Teatro-Al Teatro!

A las 9 en punto de la noche

Precios: Preferencia: socios 30 céntimos, no socios 40 cén.
General » 20 » » » 30 cén.

Programa de les representacions de *Los Pastorcillos en Belén* al Circol Manresà (1909) (Arxiu Comarcal del Bages).

El Casal Regionalista

Aquesta entitat de caire polític catalanista va néixer lligada a la Lliga Catalanista, i acollia també la Joventut Nacionalista. L'any 1919 va inaugurar un edifici social al passeig de Pere III, però posteriorment el 1929 es va traslladar al carrer de la Mel, on ocupà el que havia estat el Casino dels Artesans. En aquest nou local s'hi construí un espaiós escenari a l'antiga sala de ball, on s'hi representaven de forma habitual obres de teatre i espectacles normalment a càrrec de l'elenc d'aficionats de la mateixa entitat. Encara avui dia es pot veure l'estructura exterior del local, que és ocupat per una botiga de mobles. El final d'aquesta entitat queda certificat sobtadament en començar la Guerra Civil el 1936. La

TEATRO
CASAL REGIONALISTA
MANRESA

Extraordinaria función para el día 26 Diciembre
Festividad de S. Esteban. Tarde, a las 4.

Se pondrá en escena con toda propiedad y rigurosa, la más popular de todas las obras teatrales, siempre con ruidoso éxito, en 5 actos y 18 cuadros, original del literato catalán D. José M.ª Folch y Torres, numerosas musicadas del maestro compositor D. Juan Anglí, que tiene por título

Els Pastorets
O
L'Adveniment de l'Infant Jesús

REPARTO

La Verge Maria	Srta. M. Colomé	Sant Josep	Dr. R. Jofrés
L'Ave	Dr. T. Nogués	Satán	» R. Ribas
L'Elisa	Srta. Nogués	Ana	» R. Farré
Isabel	Srta. R. Aguilera	Jeremías	» J. Torrejaitat
Maria	Srta. Pongerver	Jepé	» R. Vives
Serafín	Dr. J. Agramunt	Jaimet	» R. Palomas
Lluquet (rabadá)	» J. Cinera	Martinet	» R. Pongerver
Rovelló »	» C. Costa	Anna	» F. Morell
Sant Miguel	Srta. G. Montserrat	Simó	» M. Tarannon
Llucifer	Dr. J. Sala	Sant Gabriel	Srta. T. Guerra

LOS PECADOS CAPITALES.
(La Superbia), Sr. Sugrañes; (La Avaricia), Sr. Sabaté; (La Lujuria), Sr. Montfort; (La Envidia), Sr. Chavarri; (La Gulosia), Sr. Casanovas; (La Ira), Sr. Vives; (La Pereza), Sr. Valero.

Decorados nuevos del pintor manresano Dr. Angel Planell
Dirección Artística: D. José Vilalta Salas.
Dirección Musical: D. Jesús Serra.

Bailes populares a cargo del aplaudido Esbart Manresà de Dançaires, que dirige D. Antonio Rodado.
Bailes de Pastores y Diablos. Gran compparsería
Suntuosísimo vestuario. Coros de ambos sexos.
Riquísima sastrería del Sr. Dionisio García.
Peluquería de D. José Pujada.

Exito. Les Calderes d'en Pere Botero. Exito.
Grandes efectos de luz
Maquinaria: Betanzos y Fulcs (hijo).

Completa por los simpáticos LLUQUET y ROVELLÓ.

TÍTULOS DE LOS CUADROS.
Acto Primero: Prólogo.—I. La Missa del Gall.—II. Lluquet i Rovelló perdut en el bosc.—III. Jeremías i Gil nas.—IV. Els pastors van al Temple de Jerusalém.—Acto Segundo: V. El Temple. La boda de Josep i Maria.—VI. Els pastors celebren la Festa.—VII. El dimoni vencut als peus de Maria.—Acto Tercero: VIII. El sarró temptador.—IX. L'honor de Maria, a l'ambiranda de l'Angel Gabriel.—Acto Cuarto: X. De cap a l'infern.—XI. Les Calderes d'en Pere Botero.—XII. L'hora fatal de Satán.—Acto Quinto: XIII. Les Joiades.—XIV. L'amenaça de l'Angel als pastors.—XV. La revolta dels diables.—XVI. El Portal de Belhlem.—XVII. La derrota de Satanás.—XVIII. La Sardana dels pastors.—Apoteosis Final.

NOTAS. La función dará principio puntualmente.—Para localidades todos los días en el Centro de Suscriptores del Barrio, y en el mismo local del Casal Regionalista.—IMPORTANTE. Todo butaca vá acompañada de 20 cómodos gratuitos, para el acceso de sus asiganas de entrada Reales, en la oficina especialmente de butacas.

Programa d'*Els Pastorets o l'adveniment de l'infant Jesús* al Casal Regionalista (Any 1920 aprox.) (Arxiu Comarcal del Bages).

seva vinculació a la Lliga Catalanista va ser causa suficient per foragitar els seus components i finalment el local fou ocupat per les forces del POUM. Un cop acabat el conflicte l'espai l'ocuparen a partir de l'any 1941 les Congregacions Marianes, una entitat d'evident caire doctrinal, que també hi desenvolupà una tasca social i teatral.

Des de la fundació de l'entitat, els *Pastorets* van ser un protagonista destacat a les festes nadalenques del Casal Regionalista, i compartiren l'escenari amb els espectacles infantils de la companyia Espectacles Virolet, de l'empresari Lluís Rovira. L'any 1920 ja s'hi representà la versió de Josep M. Folch i Torres, *Els Pastorets o l'adveniment de l'infant Jesús*. No cal dir que les representacions del Casal Regionalista sempre foren en català, i a més feren bandera d'aquest fet. De forma ininterrompuda fins a l'any 1936, els *Pastorets* s'hi representen en versions catalanes, preferentment els de Folch i Torres, si bé en alguna ocasió també es porten a escena els *Pastorets* de Josep Duró, *La Rosa de Jericó* (1931).

La relativa proximitat en el temps de les representacions al Casal Regionalista ens permet identificar, per part dels ciutadans més madurs de la ciutat, alguns dels seus protagonistes. Molts d'aquells actors i actrius esdevindrien peces cabdals de l'escena manresana durant els anys de la postguerra i fins ben entrats els anys setanta del segle XX. Entre els repartiments d'aquests *Pastorets*, l'any 1934 trobem, entre d'altres, els germans Lluís i Joan Cirera (*els Cirera dels diaris*), que hi encarnaren els personatges del Lluquet i Rovelló, iniciant una nissaga d'actors i actrius que encara avui en dia és ben activa. També hi apareixen els actors Domènec Ferrer i Joan Torreguitart o l'actriu Lola Ciuró, tots ells dirigits per l'incansable Josep Vilalta.

La Sala Els Carlins, cent anys de *Pastorets*

Parlar actualment de *Pastorets* a Manresa és referir-se inequívocament a les representacions de la Sala Els Carlins, que aquest 2010 en celebra el centenari. A més de la intensa activitat que ha desplegat aquesta entitat durant el darrer segle en diversos àmbits de la cultura, i molt especialment en el teatre, l'esdeveniment que periòdicament li ha donat més ressò ciutadà són les tradicionals representacions dels *Pastorets*. Les aventures que durant aquests cent anys han portat al seu escenari els protagonistes de la història bíblica, ja bé siguin en Bato i Borrego, o en Lluquet i Rovelló, i els seus enfrontaments envers Satanàs i els seus satèl·lits, han omplert amb hores d'il·lusió diverses generacions de manresans i manresanes. Des del llunyà 25 de desembre de l'any 1910 fins a l'actualitat, les representacions de *Pastorets* han ocupat de forma ininterrompuda, excepte el breu parèntesi de la Guerra Civil, l'històric escenari d'aquesta sala.

La Masia és el punt d'arrancada de la rondalla d'*Els Pastorets* a la Sala els Carlins. Àngel Roset, Montse Mas, Ivan Padilla i David Martínez (2001) (Foto: ACFR).

De Joventut Carlista Manresana a Sala Els Carlins

La Sala Els Carlins deu el seu nom a la Joventut Carlista Manresana, entitat política fundada el 1903. L'any 1905 va traslladar el seu estatge al local del carrer Sabateria, que en aquells moments estava ocupat per la societat Casino Siglo XX i disposava de diversos salons i un petit escenari. Amb l'arribada de la Joventut Carlista s'emprenen importants obres de reforma del local i s'obre un nou accés pel carrer de la Sabateria seguint el projecte del reconegut arquitecte manresà Ignasi Oms. Deixant de banda les activitats polítiques, la Joventut Carlista comença una important tasca cultural i associativa, prenent un especial protagonisme el teatre de la mà d'un grup d'aficionats.

L'activitat segueix sense interrupcions fins a l'any 1936, però amb l'esclat del conflicte el local és intervingut i ocupat pel POUM. A partir d'aquest moment seguirà uns mesos l'activitat com a Escola Proletària d'Art Escènic. Acabada la guerra el 1939, l'entitat obre les portes amb el nom de Café España. Són temps de disputes entre falangistes i carlistes pel rumb polític del país. La por a una confiscació de l'immoble va aconsellar desvincular l'activitat política i la cultural en el local de la Sala Els Carlins, d'aquesta manera l'any 1942 neix el Círculo Familiar Recreativo.

Els anys que segueixen al conflicte civil són temps de misèria ciutadana, però, malgrat tot, les entitats culturals manresanes reneixen amb una gran empenta i activitat. Al Círculo Familiar Recreativo s'emprèn una important renovació de la Sala i l'escenari l'any 1947 que dóna lloc a la seva estructura actual. El teatre, a càrrec grup o amb el reforç ocasional d'importants actrius del panorama barceloní, omple cada cap de setmana l'escenari. Són temps de *Pastorets* per Nadal, la *Passió* durant la Pasqua, Sarsueles per Festa Major o *El Tenorio* per Tots Sants.

Als anys setanta es produeix un relleu generacional que coincideix amb un relleu al país. El Círculo Familiar Recreativo, deixa pas al Casal Familiar Recreatiu i es treballa amb il·lusió en noves activitats de gran ressò ciutadà, alhora que s'abandona qualsevol activitat política. Cal destacar especialment : concursos infantils, el premi de teatre Ciutat de Manresa o el Premi Bages pels grups comarcals. Malgrat aquesta intensa activitat, també es van succeir ocasionalment conflictes i disputes. L'any 1986 una d'aquestes discussions porta a escindir bona part del grup de teatre i es forma el Grup Teatral l'Espantall.

Des de l'any 2001 s'ha portat a terme un ambiciós projecte de reforma de la sala que ha permès actualitzar tots els serveis i les mesures de seguretat. Aquest equipament cultural és propietat actualment de la Fundació Cultura i Teatre, constituïda el 2006, que té cura de l'administració i la millora, a més de promoure iniciatives culturals o col·laborar amb el Casal Familiar Recreatiu.

JOVENTUT CARLISTA MANRESANA

Per uns Estatuts que tenim al davant, trobem que aquesta entitat fou constituïda als 20 de setembre de 1903, i als 28 del mateix mes el governador civil senyor Gonçal Rothwos posava sa conformitat a dits estatuts signats pels consocis Andreu Playà Sato, Jaume Gimènez i Joan Pelfort.

El desenrotllo de l'entitat carlista anà creixent d'any en any, fins que en 1920 inaugurà un magnífic i espaiós saló de teatre.

Entrada de l' entitat

Des de la fundació de la Joventut Carlista, amb no llargues interrupcions, s'han publicat dos setmanaris portaveus de la casa: «L'Amic del Poble» (en dues èpoques) i «Seny», que es publica encara en l'actualitat.

Com a actes més remarcables que es registren a la història de la Joventut Carlista, cal mencionar, entre altres, els dos famosos Aplecs tradicionalistes del Centenari de la Guerra de la Independència. I el del Centenari de l'afusellament dels màrtirs dels «Tres Roures»; i també la solemnissima Entronització del Sagrat Cor de Jesús tinguda lloc el 12 de març de 1916.

Hi ha constituïdes les seccions de Propaganda, Sardanes, Teatre, Esport i la benèfica institució de «Las Margaritas», la qual, tots els anys, amb aplaudiments de propis i estranys, celebra la caritativa i simpàtica festa del Nadal del Pobre.

Vista del saló de teatre

Imatges de l'interior de la Sala Els Carlins (1920) (ACFR).

Façana de la Sala Els Carlins (2010) (Foto: ACFR).

Els Pastorets de la Sala Els Carlins (1910-2010)

Les primeres representacions conegudes al teatre de la Joventut Carlista Manresana són de l'any 1910, amb el títol *Los Pastorcillos en Belén o sea el nacimiento de Jesucristo*, que com ja hem vist és un text representat a Manresa des de primers del segle XIX. No sabem quines eren les motivacions que empenyien aquell grup d'actors i actrius a endinsar-se en l'aventura de representar uns *Pastorets*, però sí que estem segurs que no podien pas imaginar que cent anys més tard encara perduraria.

Ben poca cosa coneixem d'aquests primers *Pastorets* a la Sala Els Carlins, que devien representar un esforç important per a tota l'entitat, per sort recompensat amb un notable èxit de públic. Dels protagonistes d'aquesta primera aventura només en coneixem alguns noms: els autors dels primers decorats, els senyors Serramalera i Rosell, i el responsable de la part musical, en Valentí Roca. Aquell mateix any es van programar tres representacions els dies 25 i 26 de desembre i 1 de gener amb totes les localitats venudes, als preus de 40, 30 i 20 cèntims.

Les representacions de *Pastorets* de la Joventut Carlista van arrelar ben aviat. L'any 1911 la comissió de festes ja es veia obligada a realitzar una representació addicional el dia de Cap d'Any, i a més es confeccionaven a corre-cuita uns nous decorats "dignes" per als actes de l'anunciació i l'anunciata. D'aquest any ja coneixem el nom d'algun dels protagonistes: Algué, en el paper de Bato; J. Santamaria, com a Borrego; F. Santamaria, com a Luzbel; Farreras, com a Satanàs i les actrius Pilar Laffite en el paper d'Eliseta i Escolàstica Santamaria en el paper de Maria. Unes representacions que van comptar amb la participació de l'orquestra Nova Euterpense. En aquest mateix any apareix una de les tradicions que encara avui en dia perduren a la Sala Els Carlins, l'adoració dels Reis al portal, coincidint amb la seva festivitat.

A partir d'aquest moment els *Pastorets* de l'entitat van anar creixent empesos per la bona resposta del públic, i si l'any 1912 ja es feien cinc representacions, quatre anys més tard, el 1916, ja n'eren set. A més de créixer en quantitat, també es millorà progressiva-

TEATRE
DE LA
JOVENTUT CARLISTA MANRESANA

L'èxit cada dia més gran obtingut per les representacions donades en aquest teatre del drama en cinc actes y 22 quadros LOS PASTORCILLOS EN BELEN, ha determinat à la Comissió de diversions d'aquesta societat à acordar posarlo novament en escena per última segada à la tarde del DIA DELS SANTS REYS y corresponent al favor y entusiasme de la concurrencia ha contractat per aquesta representació extraordinaria la numerosa y acreditada

ORQUESTA «Nova Euterpense»

à quin cicme correrà l'execució dels nombrosos números musicals de 8 obra.

Chor de dimonis.
Chor de pastors.
Chor d'ángels.

ESPLENDIT DECORAT
LLUM DRUMONT ◉ GRANS APOTEOSIS

ORDRE DEL ESPECTACLE
1 Sinfonia à tota orquesta.
2 Representació del drama en 3 actes y 22 quadros

LOS
Pastorcillos
EN BELEN
O SEA
EL NACIMIENTO DE JESUCRISTO

REPARTIMENT

Eliseta	Sta. Pagès.	Lucrecia	Aguilar.
Maria	Sta. Pelet.	Alcaia	Bala.
Sant Gabriel	Sta. Santamaria	Borrego	Santamaria (J.)
Sant Miguel	Santamaria (F.)	Bato	Algué.
Sant Joseph	Barra.	Alfonso	Sanchez.
Simeon	Farreras.	Luzbel	Santamaria (F.)
Lucrecia	Jua.	Satanàs	Farreras.
Silvio	Valli.	Chors d'angels, pastors y dimonis.	

2 Ball de pastors.

ADORACIÓ DELS SANTS REYS

presentada ab verdader luxe de vestuari y 'l nombre personal que exigeix aquell grandios quadro.

Els intermedis seran amenisats per l'orquesta.

Despatx de localitats, de 11 à 1.

PREUS: Entrada als assiento de Platea, 0'80 pesetas. — Assiento ficso de Galería, 0'80 pesetas. Grada de Galería, 0'20 pesetas.

IMPRENTA ROCA

Programa de la primera representació de *Los Pastorcillos en Belén* a la Sala Els Carlins com a Joventut Carlista Manresana (1910). (Arxiu Salvador Soler).

ment la part artística. L'any 1917 es compraren vestits nous i s'incorporà l'orquestra La Principal, per enriquir la part musical. L'any 1929 l'escenògraf manresà Muncunill va fer nous decorats que s'estrenaren als *Pastorets* d'aquell mateix any.

Aquestes primeres representacions representaven un autèntic repte per als seus protagonistes: amb il·lusió i enginy donaren resposta als problemes tècnics d'una complexa representació, i sobretot als recursos per tal d'encabir en el reduït espai d'aquell escenari prop de trenta persones, que a més cantaven i ballaven el tradicional ball dels cèrcols. D'aquesta època dels *Pastorets* podem destacar alguns dels seus protagonistes a partir d'un repartiment de l'any 1935. La parella protagonista estava interpretada per Francesc Mas i Josep Torreguitart en els papers de Bato i Borrego respectivament; les germanes Anna Ciuró i Lola Ciuró com a sant Miquel i

Una joveníssima Rosa Vila en el personatge de sant Gabriel a la Sala Els Carlins (1928). (Foto cedida per Rosa Vila).

Grup d'actors i actrius d'*Els Pastorets* a la Sala Els Carlins (1932) (Foto: ACFR).

Maria; Victòria Piqué com a Eliseta; Bonjorn i Torras donaven vida al duet infernal de Luzbel i Satanàs; i una joveníssima Rosa Vila en el paper de sant Gabriel.

El parèntesi de la Guerra Civil i la represa

La Guerra Civil va representar un cruel parèntesi per a tot el país, també per a les representacions dels *Pastorets* a la Sala Els Carlins. Després de l'alçament reaccionari del 18 de juliol, el local de la Joventut Carlista Manresana va ésser ocupat per les forces revolucionàries del POUM. Tot i seguir durant alguns mesos amb l'activitat teatral, rebatejada com a Escola Proletària d'Art Escènic, les representacions de *Pastorets* foren suprimides fins al final del conflicte. Dins de l'imaginari revolucionari, aquestes tradicions nadalenques, amb un rerefons religiós, quedaven fora del nou ordre. El mateix camí seguí la cavalcada de Reis, que fou substituïda per l'arribada del pare Nadal. Malgrat les dificultats de la vida en una societat en guerra, el grup de teatre seguí en actiu durant el conflicte sota la mateixa direcció de Joan Ambrós.

Un cop acabada la guerra, i rebatejada l'entitat amb el nom de Café España, els dies 25 i 26 de desembre de l'any 1939 tornaren a l'escenari els tradicionals *Pastorets*. El seu director fins al moment, en Joan Ambrós, es veié sorprenentment apartat de l'entitat, pel simple fet d'haver dirigit un grup de teatre durant els anys del conflicte. El desengany per la seva "depuració" mogué Joan Ambrós i la seva muller Victòria Piqué, un altre nom de l'escena manresana dels anys trenta, a mudar la seva residència a Barcelona.

El text representat era el clàssic *Los Pastorcillos en Belén*, en versió castellana. Era l'etapa inicial de la dictadura i els textos en català estaven prohibits. L'estricte control de les autoritats franquistes dominava tots els àmbits de la societat, fins i tot per representar els *Pastorets* s'havia de demanar la corresponent autorització a la delegació de Prensa y Propaganda de Falange. Els esdeveniments de la guerra devien passar factura en el material dels *Pastorets*, i el mateix any 1939 s'estrenaren sis decorats nous, obra de l'artista i escenògraf manresà Juli Adam.

L'any 1941, amb la inauguració del Teatro Apolo, el quadre escènic de l'entitat rebé una sotragada a causa de la marxa d'una part dels seus components al nou espai teatral, per formar una nova companyia amb pretensions professionals. Malgrat tot, els *Pastorets* seguiren endavant, i la parella formada per Martí Camprubí i Pere Cànovas en els personatges de Bato i Borrego marcà una època a l'escena manresana. Uns anys més tard Octavi Canal agafà el relleu de Martí Camprubí en el paper de Bato.

En els seus orígens els *Pastorets* estaven concebuts com un especta-

cle amb un protagonisme compartit entre text i música. Durant molts anys les representacions de la Sala Els Carlins mantingueren aquest esperit dels seus autors. Les partitures utilitzades en les representacions dels *Pastorets* eren originals del compositor manresà Marià Vallés, que les estrenà l'any 1866. A partir de la represa de les representacions després de la guerra, podem esmentar una destacada llista de mestres que s'han responsabilitzat de la direcció musical dels *Pastorets*: en Guillem Arnau, que els dirigí durant vint anys, Joan Miralles, Joan Torras Selga, Ignasi Torras Garcia, I. Noguera o Francesc Torra.

Els Pastorets de Folch i Torres

Durant molts anys, un cop autoritzades les representacions de textos en català, els *Pastorets* a Manresa presentaven dos grans focus d'atenció. A l'Ateneu s'escenificava la versió catalana de Folch i Torres, i a Els Carlins els corresponia la versió castellana *Los Pastorcillos en Belén*. A partir de l'any 1961, Salvador Soler assoleix la direcció del quadre artístic de l'entitat, i entre els nous projectes es planteja la introducció del text de Folch i Torres, en substitució del que s'havia representat fins al moment. Aquest canvi es materialitzà el Nadal del 1962, compartint la cartellera amb la versió clàssica en castellà. Durant aquestes festes de Nadal es van fer tres representacions de la versió castellana i dues del text en català. Un Nadal que resultà força atípic per a tots els components del quadre escènic del Círculo Familiar Recreativo. A més de representar dos textos de *Pastorets* diferents, i vèncer les reticències al canvi, van haver d'enfrontar-se als inconvenients de l'espectacular nevada que aquells dies va cobrir tot el país i, també, la nostra ciutat. La bona acollida popular a la nova proposta va fer que aquesta es consolidés definitivament, això sí, compartint encara uns anys l'escenari amb *Los Pastorcillos en Belén*, almenys fins al Nadal del 1969. El tancament de l'Ateneu Manresà l'any 1966 va donar encara més empenta a les representacions de la Sala Els Carlins, que també es nodrí d'alguns antics components del quadre escènic de l'Ateneu.

Els Pastorets de Folch i Torres han esdevingut el més tradicional a la Sala Els Carlins. El text íntegre, però, poques vegades s'ha representat, perquè cadascun dels directors que han passat pel quadre escènic hi ha volgut deixar la seva empremta personal. D'aquesta manera s'ha pogut assistir a les diverses versions dels *Pastorets*: amb pròleg, sense pròleg, amb àngel caigut, amb narrador... A més, la complexitat tècnica i la mateixa evolució del públic dels *Pastorets* han obligat a treure algun quadre i a afegir-n'hi d'altres per tal de guanyar en fluïdesa i fer el text més entenedor. Tots aquests canvis, respectant l'obra de Folch i Torres, han

permès que els *Pastorets* ens arribin avui dia com un espectacle viu i actual.

Com tots els àmbits de l'activitat humana, les entitats no estan exemptes de conflictes. L'any 1982 naixia el Grup Teatral l'Espantall, fruit d'una escissió majoritària del grup de teatre del Casal Familiar Recreatiu. Aquest nou grup, a més de recollir els components de l'elenc de teatre del Casal, va heretar la mateixa tradició dels *Pastorets* que s'hi havia representat fins al moment. Així, el Nadal dels anys 1982 i 1983, el Grup Teatral l'Espantall va representar uns nous *Pastorets* a la Sala Ciutat. Paral·lelament a la Sala Els Carlins seguiren les representacions sota la direcció de Francesc Torra i Josep Torras.

Una nova renovació de la Junta de l'entitat provocaria un altre canvi en les representacions dels *Pastorets* a la Sala Els Carlins. La convergència de la figura de president del Casal i del director de l'Espantall, en la persona de Rossend Mata, van assegurar la continuïtat dels *Pastorets* a l'entitat, si bé a càrrec del Grup Teatral l'Espantall. El desembre de 1984, els *Pastorets* de l'Espantall es representaren al Casal els dies 23, 26 i 30 de desembre i els dies 1 i 6 de gener de 1985. S'encetava d'aquesta manera un període de nou anys, durant el qual les tradicionals representacions de la Sala Els Carlins van ésser protagonitzades per aquest grup, que hi establí també el seu estatge social.

De l'etapa del Grup Teatral l'Espantall en destaca especialment la retransmissió televisiva dels *Pastorets* pel canal català de TVE, el dia de Nadal de 1985. Aquest fet va representar un gran esdeveniment per a l'entitat. Un tràfec desconegut fins aquell moment va fer tremolar per uns dies tots els racons de la Sala Els Carlins. El desembarcament de mitjans va ésser espectacular: tècnics de so, llum, electricitat, vídeo, càmera, regidors i realització, més de trenta persones en total, i dues unitats mòbils de TVE. Un important esforç per poder concentrar tota la feina de rodatge en dues úniques tardes.

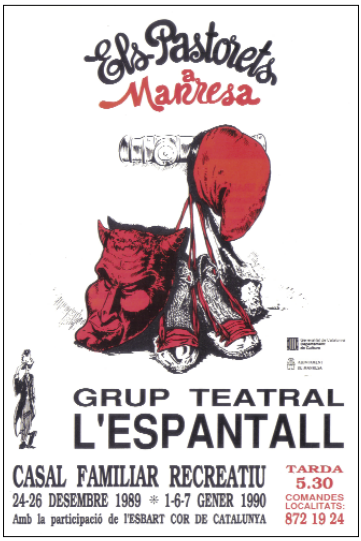

Programa de les representacions de *Pastorets* a la Sala Els Carlins, l'any 1990.

Joan Cot, Octavi Canal i Pedro Cánovas en els papers de Satanàs, Bato i Borrego respectivament, a la Sala Els Carlins (1969) (Foto cedida per Joan Cot).

L'any 1994 es produí un altre tomb en la història dels *Pastorets* de la Sala Els Carlins. Amb l'objectiu de renovar i rellançar aquesta tradició, el Casal Familiar Recreatiu en tornà a assumir l'organització, sota la direcció artística de Joan Torrens Vila. En aquesta nova etapa es comptà amb la col·laboració d'una bona part dels actors que havien participat fins aquell moment en les representacions anteriors, i es completà el repartiment amb l'arribada de nous components procedents d'altres grups de la ciutat o de la comarca.

Aquest canvi suposà un intent d'actualitzar artísticament les representacions dels *Pastorets* i alhora de començar un nou projecte global per a tota l'entitat. En la part artística, els canvis es van concretar en una exhaustiva revisió del text representat, a partir del text original de Folch i Torres. L'objectiu era aconseguir un text prou dinàmic i que alhora fos més fidel a l'esperit inicial de l'autor. Això no volia dir tampoc representar el text literalment, perquè calia aconseguir un ritme d'escenes que fos prou àgil per al públic infantil i mantingués en tot moment l'atenció de l'espectador.

L'escenari de la Sala Els Carlins preparant la gravació d'*Els Pastorets* a càrrec del Grup Teatral l'Espantall (1985) (Foto: ACFR).

La presentació escènica és un altre dels aspectes que s'ha anat enriquint al llarg d'aquests darrers anys amb nous decorats i recursos tècnics. El treball amb els llums, els efectes tècnics i els elements pirotècnics han permès salvar les dificultats que presenta el reduït espai al voltant de l'escenari, oferint un espectacle complet.

Malgrat els condicionants de la sala i sobretot de l'escenari per a un espectacle que requereix disset canvis d'escena, els *Pastorets* de la Sala Els Carlins s'han caracteritzat aquests darrers anys per un notable rigor escènic i interpretatiu, alimentat per les incorporacions dels joves actors i actrius formats als tallers de teatre de l'entitat.

Representacions a la Sala Els Carlins. Jordi Pessarrodona en el paper de Satanàs (2009) (Foto Marc Sixto).

El cos tècnic és una part essencial de les representacions i sovint la seva tasca queda amagada darrera les bambolines. Grup de tècnics i directors a la Sala Els Carlins (2001) (Foto: ACFR).

La Sala Apolo

APOLO
INFANTES, 16
MANRESA
Empresa: LUIS ROVIRA
Local de los Grandes Exitos
JUEVES, 25 DICIEMBRE 1941
Natividad del Señor
Tarde, a las 4'30
Noche, a las 9'30 en punto
VIERNES, 26 DICIEMBRE
Festividad de San Esteban
Tarde, a las 4'30
LOS PASTORCILLOS O EL ADVENIMIENTO DEL MESIAS
Vean todos en APOLO los clásicos "PASTORCILLOS". Deleitan a los MAYORES y encantan a los CHIQUILLOS.

Programa de les representacions a la Sala Apolo l'any 1941. (Arxiu Jaume Pons).

Aquest espai teatral de la ciutat va tenir una vida força més efímera d'allò que es preveia per la seva inauguració. Poc després d'acabada la Guerra Civil, i malgrat la situació d'ofec econòmic i social del país, poc a poc van apareixent algunes iniciatives per tornar a normalitzar la vida ciutadana. L'any 1941 l'empresari Lluís Rovira va inaugurar la Sala Apolo, situada al carrer Bonsuccés, fent cantonada amb el carrer Sant Joan Baptista de la Salle. Aquesta nova sala aprofitava el petit teatre i la sala de ball de la Cooperativa Obrera Manresana. El nou espai naixia amb una vocació professional, i fins i tot es creà la seva companyia de teatre. Al capdavant de la nova companyia hi figurava en Domènec Ferrer i tenia una jove M. Matilde Almendros com a cap de cartell. El recorregut teatral de la nova sala, però, fou força efímer, i el 1946 ja s'utilitzava com a cinema, funció que anà realitzant fins als anys setanta, que es tancà definitivament.

Des del moment de la seva inauguració, els *Pastorets* van ser presents a la cartellera de la nova sala. No podia ser d'una altra manera, perquè el seu propietari, Lluís Rovira, havia estat un membre molt actiu i alhora promotor de les activitats del Casal Regionalista abans de la guerra. El text representat al nou escenari era el de Josep M. Folch i Torres, però a causa de la prohibició de representar textos en català es posà en escena una traducció en llengua castellana. Aquesta versió, titulada *Los Pastorcillos o el advenimiento del Mesías*, substitueix els tradicionals protagonistes, en Lluquet i Rovelló, per uns nouvinguts Toñín i Caracol.

L'inici de les representacions dels *Pastorets* a la Sala Apolo estigueren envoltats d'algun conflicte, perquè una part del nou quadre escènic procedia de la Sala Els Carlins. Moguts per l'atractiu de la nova sala, i per la perspectiva de rebre una modesta remuneració econòmica, alguns actors i actrius feren el pas al nou espai. Malgrat les bones perspectives inicials l'aventura durà ben poc, i el Nadal del 1944 es feren les últimes representacions dels *Pastorets* a la Sala Apolo.

Casal Parroquial de Sant Josep del Poble Nou

El Poble Nou és un dels barris manresans amb una personalitat més accentuada i on encara mantenen ben arrelades les seves tradicions. La vida associativa del barri s'ha articulat tradicionalment al voltant de la parròquia, amb l'escola parroquial i l'església de Sant Josep, aixecada gràcies a la tenacitat de mossèn Josep Vidal el 1915. Més recentment l'Associació de Veïns ha compartit amb la parròquia el paper de dinamitzador de les activitats del barri. Dins de les cites que congreguen anualment als veïns del Poble Nou, cal destacar la festa major per Sant Josep i les representacions dels *Pastorets* per Nadal. A redós del petit escenari parroquial, el teatre ha ocupat un lloc d'excepció a la vida social del barri. El grup escènic Nostra Llar, vinculat a la parròquia, és qui ha recollit aquesta llarga tradició, i juntament amb les representacions dels *Pastorets*, posa en escena cada any diversos muntatges teatrals, alguns de gran magnitud.

El Casal Parroquial de Sant Josep encara és l'escenari de les representacions anuals dels *Pastorets*, i el reduït escenari parroquial que va veure les primeres representacions ha estat substituït per una sala una mica més àmplia. Al Poble Nou la tradició dels *Pastorets* arranca l'any 1942, de la mà del quadre escènic de l'escola parroquial, vinculada a

El Nadal de les Pastores, al Casal Parroquial de Sant Josep del Poble Nou l'any 1943. (Arxiu Parroquial Poble Nou).

Representació infantil d'*Els Pastorets* al Casal Parroquial de Sant Josep del Poble Nou l'any 1965 (Arxiu Parroquial Poble Nou).

Acció Catòlica. Els diversos mossens que es van succeir com a capellàmestre del Poble Nou, encara no era parròquia, van actuar inicialment com a impulsors de les representacions. D'aquesta primera època caldria citar mossèn Lluís Bigas i Molet, que va ésser capellà al Poble Nou fins a l'any 1946, o el seu successor, mossèn Lluís Vall i Fumanya, que hi restà dos anys més.

Situats en el context de la postguerra, no és difícil imaginar que les primeres representacions foren en llengua castellana. Durant aquests primers anys del 1942 al 1943 es representaren *Los Pastorcillos*, sense que puguem saber exactament de quina versió es tractava. Malgrat aquests primers anys, si hem de parlar dels *Pastorets* del Poble Nou, cal referirse al text de de Josep M. Folch i Torres, *Els Pastorets o l'adveniment de l'infant Jesús*, que es representen des del 1944 i és la versió que ha perdurat fins a l'actualitat.

El programa nadalenc, a més de les representacions dels *Pastorets*, es completava amb les representacions a càrrec del Cuadro Escénico y Señoritas del Catecismo. Aquesta secció femenina portava al petit escenari obres amb un repartiment femení com *El Nadal de les pastores*, de l'any 1945. Amb aquest doble programa de tarda i nit, i practicant els primers anys una acurada separació de sexes, el barri gaudia d'una completa programació de Nadal.

Imatge de les representacions del Nadal de 2009 al Poble Nou (Fotografia: Genís Sàez).

El mes de juny de 1948, mossèn Francesc Planas i Vilaró, que procedia de Balsareny, es fa càrrec de l'església i l'escola del Poble Nou. Mossèn Francesc Planas fou també un promotor de les representacions dels *Pastorets*. Es dóna el cas que durant la seva estada a Balsareny ja havia escrit alguns guions de *Pastorets*, *Els Pastorets o l'adveniment del Messies* (1945), i una versió de *Pastorets* per a ésser representada pels infants, *La vinguda del nadó,* amb Borreguet i Toballó (1947).

Durant l'etapa de mossèn Planas s'impulsaren les representacions infantils dels *Pastorets* com a activitat de lleure dels infants de la parròquia, però també amb l'ànim de potenciar aquesta tradició. A partir de l'any 1949, els *Pastorets* de *Borreguet i Toballó* compartiren l'escenari parroquial amb *Els Pastorets o l'adveniment del Messies*, a càrrec del quadre adult.

Les representacions dels *Pastorets* han arrelat profundament al barri del Poble Nou. Des del 1942, any rere any per Nadal, la sala d'actes de la parròquia és l'escenari de les representacions de *Pastorets* a càrrec d'un grup de joves entusiastes, ben recolzats pels més veterans.

Societat Coral Sant Josep

Aquesta societat coral es va constituir a l'últim terç del segle XIX, sense que puguem precisar-ne la data. El seu estatge inicial es trobava al carrer Nou, però des dels anys vint del segle XX disposava d'un local propi al carrer de Na Bastardes, amb una sala d'espectacles i el seu corresponent escenari. Encara avui en dia el local, conegut popularment com "El coro de Sant Josep", segueix en actiu i allotja la colla sardanista Dintre el bosc, tot i que no queda rastre de l'activitat inicial.

Inicialment tenien el seu estatge al carrer Nou. Sabem que l'any 1905 el cor de la societat estava dirigit pel mestre Francesc Bassols.

Tenim notícies de les activitats nadalenques d'aquesta associació en el seu primer local al carrer Nou. Durant el Nadal de l'any 1886 al mateix local, hi ha "l'adoració del nen Jesús, amb cants i un ball pastoril". No és fins al 1930 que trobem les primeres referències als *Pastorets* amb la representació del passatge bíblic *Llegenda de Nadal* (els *Pastorets*), en la qual participa l'Esbart Dansaire Manresà, dirigit pel Sr. Reguant. Aquesta versió de *Pastorets* és original de l'*Àngel de Montserrat*, pseudònim de Josep Vilà i Ortonobes, nascut a Santpedor, i un dels autors teatrals més reconeguts a Manresa durant aquests anys, que també va ésser un dels primers locutors de Ràdio Manresa.

Després de la Guerra Civil la Societat Coral Sant Josep va recuperant el pols mica en mica i, en conseqüència, tornen també els *Pastorets*. El 1943 es representa *La Rosa de Jericó* a càrrec de la Compañía Manresana de Grandes Espectáculos, un grandiloqüent nom per identificar la companyia juvenil dirigida per en Josep Vilalta, una institució del teatre manresà durant la postguerra. Durant aquests anys la societat rep una forta embranzida i són nombroses les representacions d'obres de teatre, innocentades i fins i tot la Passió.

Més endavant trobem representat el text de Josep M. Folch i Torres, *Els Pastorets o l'adveniment de l'infant Jesús*. Els anys 1955 i 1956 el muntatge compta amb la direcció artística de Vicenç Orriols,

Teatro Sociedad Coral San José

VESTALES, 10

Dia 25. Noche, a las 9 en punto. Dia 26. Tarde, a las 4 - Fiestas de Navidad y S. Esteban

Compañía Manresana de Grandes Espectáculos

GRANDIOSO ACONTECIMIENTO TEATRAL

Lo tan deseado del público de Manresa. El espectáculo más grande en el arte Pastoril. Episodios bíblicos en verso, en un prólogo, tres actos y un epílogo, dividido en once cuadros, original del laureado poeta D. José Durio Gili y música del Mtro. Rdo. Rosendo Molera, que lleva por título:

LA

ROSA DE JERICÓ

REPARTO

Jesús, 12 anys	Niña Margarita Casals	*Sarah*	Sr. Salvador Ferré
La Verge María	Sra. María Alegre	*Nabab*	» Farfaldo Parcerisas
Sant Josep	Sr. [illegible] Calafell	*Natihel*	» Juan Prat
L'Arcángel Miquel	Srta. Carmen Piñol	*Sombra de Jeremías*	» Juan Vilamajor
L'Arcángel Gabriel	Niña Rosita Claramunt	*Amenophis*	» Juan Medinos
Jonás	Sr. José Vilalta	*Llúcer*	Niña Carmen Medinos
Naim	» José Auguet	*Jeret*	Niño Juan Julià
Satanás	» Manuel Antonés	*Roquet*	» Ramón Salvadó
Astaroth	» Juan Guitart	*Benoet*	» Enrique Gali
Herodes	» José Isart	*Nen 1er*	» Jorge Casas
Jacob	» Olegario Iglesias S.Soler	» 2do	» Miguel Sabrià
Efraim	» Antonio Bendicho		

Coros de ángeles, pastores y diablos. Soldados de Herodes y gente del pueblo. Gran comparsería.

Decorados nuevos del renombrado escenógrafo de Barcelona D. Francisco Pous Vila. — Lluvia de fuego. Derrumbamiento de un palacio en escena. Lluvias de nieve. Fuegos fatuos, efectos pirotécnicos a cargo de la casa de Manresa «El Volcán». — Vestuario de la casa Garcia. Peluquería Francés. Tramoya, Srcs. Estany y Vergés. Efectos de luz, Sres. Gorgol y Casamitjana.

Director escénico y artístico, D. José Vilalta Sala. Director musical, Mtro. D. Agustín Coll. Apuntador, Srta. Isabel Carreras.

Programa de *La Rosa de Jericó* l'any 1943 (Arxiu Salvador Soler).

la direcció musical de Josep M. Descarga i els balls de l'Esbart Manresà de l'Agrupació Manresana de Folklore.

Finalment l'activitat de la societat es va anar extingint durant els anys seixanta fins a desaparèixer totalment, de manera que el local s'utilitza únicament per a activitats de diversos grups de la ciutat.

Parròquia de la Seu

Després de la Guerra Civil es reprèn i s'impulsa amb força en el si de l'església les activitats d'àmbit local de cada grup de l'Acció Catòlica. Aquesta organització de caire religiós, destinada a integrar i adoctrinar els seglars, s'estructurava en diverses branques al voltant d'un centre o parròquia. En el cas de la Seu de Manresa, l'Acció Catòlica, a més de l'adoctrinament catòlic, va agrupar i realitzar diverses tasques culturals. Dins de les seccions de cada grup local es prestava especial atenció als joves, els quals s'enquadraven entre la secció masculina o femenina. Des d'aquests grups es realitzen força activitats culturals i esportives, entre les quals destacava el teatre. En el petit escenari del Centre Parroquial de la Seu, es realitzen de forma periòdica obres de teatre, i com no podia ser d'altra manera, representacions de *Pastorets*. La primera particularitat que ens crida l'atenció és l'estricta separació per gèneres en les ob-

Els Pastorets a la parròquia de la Seu (1946) (Fotografia extreta del llibre *La Festa a Manresa* de Josep M. Camprubí).

res i els espectacles representats. El Nadal del 1943 ja es representa la versió dels *Pastorets El nacimiento del Salvador*, original d'Antoni Molins, a càrrec de la secció masculina del Centre Parroquial. Per les mateixes festes, el dia de Reis, la secció femenina posava en escena l'obra *La luz de Belén*.

Ben aviat, la versió castellana deixa pas al text en català, i l'any 1945 la Secció Artística dels joves posa en escena *El naixement del Salvador*, mentre que les noies hi representen l'obra *La llum de l'establia*. A partir de l'any 1948 ja s'adopta definitivament per a les representacions el text dels *Pastorets* de Josep M. Folch i Torres. *Els Pastorets* a la parròquia de la Seu es van mantenir fidels a la seva cita anual fins a l'any 1963. Aquest any van acabar-se definitivament les representacions a causa de la manca d'efectius al quadre escènic. D'aquest darrers anys dels *Pastorets* podem destacar, entre d'altres, el mestratge d'Àngel Noguera a la direcció musical, o els decorats pintats per un jove Joan Vila-Closas.

L'Ateneu Manresà

Aquest emblemàtic espai manresà, situat al carrer de les Piques, ha tingut des dels seus orígens una vida ben atzarosa, fins arribar a l'actualitat, convertit en un restaurant. Inicialment el 1848 fou construït per allotjar el teatre Cal Vallés, que va ésser substituït consecutivament pel Teatre Bretón (1896), Teatre Euterpe, el cafè-concert Petit Doré (1912), fins que es va convertir en la seu de l'Ateneu Obrer Manresà (1922). Com a Ateneu Obrer realitzà una gran tasca educativa i cultural adreçada als membres de la classe treballadora. Seguint la tradició teatral de l'espai, l'Ateneu disposava d'un grup de teatre format per aficionats, entre els quals cal destacar l'actriu Àgata Puigcerver, de gran renom al teatre manresà d'aquell moment.

Amb el final de la Guerra Civil el 1939, es va clausurar l'Ateneu Obrer i es reobrí seguidament com a Salón Recreo fins a esdevenir l'Ateneo Cultural Manresano el 1941. Durant la postguerra i fins als anys cinquanta, l'Ateneu va tenir una densa activitat que es va anar llanguint poc a poc fins al seu tancament l'any 1966. L'escenari d'aquest emblemàtic local es tancà sobtadament l'any 1966, a causa de les seves deficients mesures de seguretat. Amb aquest tancament acabaven també les representacions dels *Pastorets* i les activitats del grup teatral Proscenio, que s'havia fet càrrec de la tasca teatral de l'Ateneu.

No sabem com i quan s'iniciaren les representacions dels *Pastorets* a l'Ateneu. Com a precedent hi ha les representacions realitzades el 1866 com a Teatre Vallés. Les referències més immediates les trobem a par-

tir de l'any 1942, quan s'escenificaren *Los Pastorcillos o el advenimiento del Mesías*, amb la participació de l'Agrupació Manresana de Folklore i l'orquestra Monterrey. Com a la majoria d'entitats manresanes que representaven els *Pastorets*, així que es pogué escenificar textos en català es mudaren els *Pastorets* a la versió de Josep M. Folch i Torres.

Els anys cinquanta les representacions a l'Ateneu anaven a càrrec del grup de teatre Proscenio, i comptaven amb la coordinació de Joan Vilamajó. Fins al seu tancament són molts els actors manresans que participaren en aquestes representacions, caldria destacar-ne n'Antoni Noguera i un jove Octavi Canal com a Lluquet i Rovelló, en Josep M. Isart o la direcció del mateix Noguera i d'en Domènech Ferrer.

Fins a la seva cloenda, els *Pastorets* en català de l'Ateneu foren una referència a la ciutat i representaven el pol oposat a la Sala Els Carlins, on encara es representava la versió en castellà de *Los Pastorcillos en Belén*. En aquells anys per Nadal els manresans i les manresanes es repartien entre totes dues sales, i es creaven, així, fortes fidelitats i, perquè no, es generava també una certa rivalitat entre ambdues entitats.

Els Pastorets del 2000, a la Sagrada Família

Tot hi cap, dins de l'imaginari dels *Pastorets*, i al voltant dels seus personatges s'han anat teixint multitud d'històries i projectes, amb sorts també múltiples i diverses. En aquest cas ens trobem davant d'una iniciativa singular, protagonitzada pel grup de teatre manresà Tr3s i Pro1. El marc de la seva proposta era el petit teatre de l'Associació de Veïns de la Sagrada Família, que durant una colla d'anys havia acollit les representacions de *Pastorets* a càrrec de la quitxalla del barri. A conseqüència de la manca d'efectius per portar a terme les representacions el Nadal del 1997, el grup de teatre Tr3s i Pro1 va entomar el repte d'omplir el buit deixat pel jovent del barri.

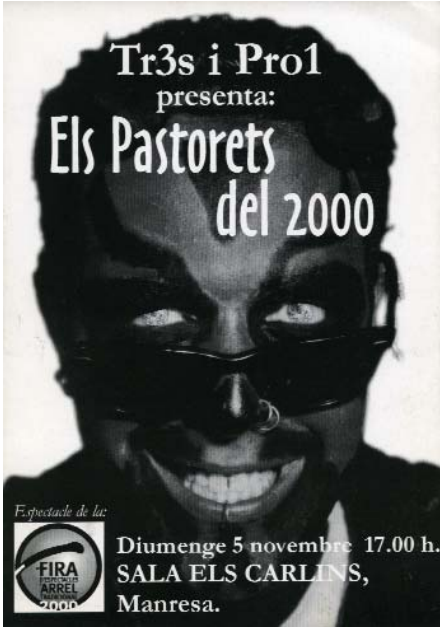

Programa de les representacions *Els Pastorets del 2000* durant la Fira d'Arrels Tradicionals (2000) (ACFR).

En pocs dies de treball intens, van deixar enllestida la seva versió dels *Pastorets*, que oferia al públic de la sala una singular proposta. Tots els personatges i les situacions del text de Folch i Torres estaven parodiades i traslladades a l'any 2000. A tall d'exemple, els pecats capitals s'havien convertit en la drogoaddicció, l'anorèxia, l'alcoholisme, la ludopatia, la cleptomania o el racisme. Aquesta arriscada proposta va comptar, a favor seu, amb un original guió i una cuidada presentació, evitant caure en la paròdia grollera i en la fàcil provocació. L'èxit de la proposta va donar peu a una segona edició durant les festes de Nadal del 1998-1999.

El teló final d'*Els Pastorets del 2000* va tenir per escenari la Sala Ciutat, el mateix any 2000. Aquesta vegada, però, amb un nou guió, en el qual la història començava just després del naixement al portal de Betlem, i els protagonistes es transportaven per obra i gràcia del dimoni als últims dies del segle XX. El guió d'aquesta versió fou obra dels membres del mateix grup: Carles Claret, Agustí Franch, Jaume Ferrer i Marcel Playà. L'última representació es va portar a terme en el marc de la Fira d'Espectacles d'Arrel Tradicional el novembre del mateix any 2000.

Les representacions escolars

Finalment, no podria acabar aquest recorregut dels *Pastorets* a Manresa sense fer un esment a les múltiples representacions que al llarg dels anys s'han realitzat en el marc de col·legis, associacions de lleure o associacions de veïns, protagonitzades en general per joveníssims actors i actrius. No he volgut, ni hauria pogut, enumerar-les totes, perquè en la majoria dels casos només tenen un ressò en l'àmbit d'acció dels seus organitzadors, però això no els resta pas cap valor.

Deixant de banda els aspectes purament teatrals d'aquestes representacions, m'agradaria destacar-ne els valors pedagògics i educatius. *Els Pastorets* es poden convertir en una bona eina pedagògica i d'integració, per tal d'apropar alguns aspectes de la nostra cultura als col·lectius de joves nouvinguts i fins i tot als nadius. No cal fer gaire èmfasi en els valors religiosos de fons que tant es van voler destacar en altres temps. El debat d'una mal entesa laïcitat ens ha portat a situacions absurdes per tal d'amagar qualsevol rastre d'elements religiosos en el nostre entorn, en especial en l'entorn escolar. La nostra cultura té unes arrels que beuen d'una tradició religiosa mil·lenària, i tot respectant les creences particulars, cal conèixer i acceptar aquest pòsit del passat per tal d'entendre el nostre present.

Els Pastorets dins de l'àmbit escolar o associatiu són també un element de festa col·lectiva on s'apleguen alumnes, pares, professors i monitors. És una magnífica oportunitat de col·laborar tots plegats en un projecte comú. La relativa complexitat d'una representació dels *Pastorets* es

Els Pastorets, a càrrec dels alumnes de l'escola La Salle de Manresa (1997) (Arxiu La Salle Manresa).

combina amb la seva versatilitat, i permet aglutinar esforços, i alhora adaptar el text i les escenes a les exigències del grup.

Són força les escoles i agrupacions que han realitzat representacions dels *Pastorets* al llarg dels anys i ja he dit que no pretenia enumerar-les totes, perquè tampoc figura en el propòsit d'aquest llibre. No obstant això, sí que hi ha alguns col·legis que han desenvolupat aquesta activitat d'una forma estable al llarg dels anys. Un cas d'aquests és el del col·legi La Salle Manresa, un centre amb una llarga tradició d'activitats teatrals. En concret, els *Pastorets* es van representar coincidint amb el Nadal dels cursos acadèmics de 1997 a 2003. El treball de la preparació s'articulava des d'una assignatura optativa durant el primer trimestre de curs.

Van ser més de 150 els nois i les noies de 3r d'ESO que van representar els *Pastorets* durant tots aquests anys i prop de mil els espectadors que han passat per les butaques de la sala d'actes en horari escolar i diumenges.

Ja ha quedat dit que aquest és només un dels exemples que es poden trobar, però també s'han fet representacions en d'altres escoles com Sant Rosa de Lima, *Dominiques*, o Puigberenguer.

Les Calderes: En Lluquet i en Rovelló s'han vist arrossegats a l'infern.

Rovelló : Què diu ara! Les calderes d'en Pere Botero? Ai, pobres de nosaltres.
Satanàs : Quina ràbia! Si pronuncia aquest nom per tercera vegada aquí dins, estem perduts! Però abans no pugui tornar a pronunciar-lo, el meu poder ha de triomfar!

Foto Genís Sáez

La música a la representació d'*Els Pastorets*

Introducció

Els Pastorets, d'origen molt antic, és la representació de teatre més popular i més estesa arreu de Catalunya. El text segueix diferents fragments dels Evangelis de sant Lluc (Lc 2:1-20) i sant Mateu (Mt 2:1-12) que fan referència a l'adoració dels pastors, i dels evangelis apòcrifs, que reflecteixen la imatge del Naixement de Jesús al pessebre, entre un bou i una mula, escena molt representada en la iconografia.

Seguint aquests textos es troben les representacions del Naixement –origen del pessebre– que va fer sant Francesc d'Assís, l'any 1223, així com en els capitells i frescos del romànic. Segons el *Costumari Català* de Joan Amades, als voltants de l'any 1327 ja es feia una representació del Naixement a la catedral de Barcelona. A la catedral de Girona, des del segle XIV, també hi havia representacions referides al Naixement de Jesús a la cinquena lliçó de matines, després d'haver cantat els nocturns, responsoris i nombroses verbetes. Amb els segles, segueixen estenent-se les representacions del *Pessebre vivent*, i s'hi afegeix la realització dels pessebres populars a les cases, a Manresa concretament des de l'any 1862.

En referència a l'acció dramàtica d'*Els Pastorets* (pessebres vivents amb text i música) apareix dins el context de les Matines de Nadal, la segona festivitat més important de l'any litúrgic.

A l'edat mitjana es començaren a intercalar els trops en els textos litúrgics –al principi, al mig i/o al final d'una peça musical–, els quals varen esdevenir una espècie de comentaris, que es desenvoluparen fins a tenir sentit propi. Tenim referència que abans de l'Introit de la missa de Nadal se solia cantar el trop *Quem queritis in presepe, pastores, dicite? (Digueu, qui cerqueu pastors, al pessebre?)*, amb un diàleg entre els pastors i un àngel que se'ls apareixia per anunciar el Naixement de Crist, i que derivaria en una peça dramàtica amb el pas del temps.

A l'antiga Corona d'Aragó el document més antic amb un trop nadalenc es troba en un manuscrit del segle XII a l'Arxiu Capitular d'Osca, i d'altres d'origen català es troben en el tropari de Vic del segle XIII, en el processional de Santa Maria de l'Estany, escrit cap al 1300, i en dos cantorals de la Seu d'Urgell del segle XV.

En el Renaixement, quan el llatí deixa la seva primacia i les llengües

El ball de cèrcols o de "cercolets" constituïa una dansa tradicional que solia donar cloenda a la representació d'*Els Pastorets*. Aquest ball es troba documentat a les representacions del Círcol Manresà, la Joventut Catòlica i a la Sala Els Carlins des de l'any 1904. A la imatge, ball de cèrcols a la Sala Els Carlins (1955) (Foto: ACFR).

vernacles comencen a tenir un paper dins el repertori sacre, dins el marc del cicle de Nadal, sorgeix aleshores una representació escènica referida al Naixement de Jesús, mantenint el seu esperit estrictament religiós.

Vinculats a aquest cicle nadalenc, que és una celebració alegre i festiva de caire pedagògic feta de cara al poble, apareixen els "villancicos" (villancets), que serà una forma literària-musical molt arrelada i que es mantindrà al llarg dels segles, estenent-se a altres celebracions litúrgiques i presents en nombrosos cançoners, com el *Cancionero de Palacio* i el *Cançoner d'Upsala* (editat a Venècia el 1556), on se'n troben per primera vegada en català.

En manuscrits del segle XV, també hi figuren cançons de Nadal de diferents procedències, com en el trobat a Albi (comarca de les Garrigues), publicat per mossèn Sanç Capdevila, i el de Sant Bartomeu del Grau (Lluçanès) escrit cap al 1500; en el *Cançoneret Rovirola*, compilat en 1507, i en el *Cançoneret de Nadal* de Marià Aguiló, editat l'any 1900, que és un recull nadalenc dins el *Cançoner de les obretes en nostra llengua materna més divulgades durant los segles XIV, XV i XVI*.

A partir dels segles XVI-XVII són nombroses les col·leccions de villancets de Nadal que es troben escampades per la Península, i en el se-

gle XIX es varen publicar diferents cançoners en català amb cançons nadalenques, en fulls solts o en cançoners, com *Cansons novas per cantarse en loor al naixament del Ninyo Jesús* (1871) o *Coblas en alabansa de Jesús en lo pesebre* (1868).

Dins d'aquest cicle nadalenc, en el segle XVIII, el Baró de Maldà també esmenta la representació de *Pastorets* i la interpretació de les anomenades "llibertats d'orgue", que trobem en els *Quaderns d'orgue,* com els conservats a l'Arxiu de Montserrat. Seguint el costum renaixentista, l'organista feia llargues tocades intercalades entre els versets dels salms cantats en gregorià o en polifonia, generalment de tonades conegudes i de cançons de Nadal, per entretenir el poble.

Així, les cançons i villancets nadalencs estan íntimament relacionats amb les representacions estàtiques i/o escèniques dels pessebres.

La música a la representació d'*Els Pastorets*

La música sempre és present en *Els Pastorets*, està intrínsecament unida a la seva representació i, reforçant la trama, la fa més assequible al públic al qual va dirigida.

En totes les versions d'*Els Pastorets*, a més dels seus personatges principals, Josep, la Verge Maria i l'infant Jesús, hi ha la personificació

El ball de dimonis és una de les coreografies més tradicionals d'*Els Pastorets*. Ball de dimonis a la Sala Els Carlins (1944) (Foto: ACFR).

del bé i el mal, del cel i l'infern, representats per l'arcàngel sant Miquel i els dimonis, i en contraposició un grup de pastors representant el gènere humà. Tots ells tenen diferents noms segons els autors de les nombroses versions de textos, majoritàriament a partir del segle XIX.

Nombroses són, també, les versions musicals que acompanyen les diferents edicions de textos; en quasi totes, els autors hi anoten les indicacions dels fragments cantats i/o ballats, i en algunes, fins i tot, anoten exactament el text de la cançó i el moment que s'ha de cantar.

Per això en quasi totes les versions teatrals d'*Els Pastorets* es canta i es balla i ho fan els seus principals personatges, individualment o col·lectivament, tenen les seves pròpies cançons de compositors concrets o anònims, i interpreten villancets i nadales populars, que la gent ja coneix. Així, per representar l'alegria nadalenca i les vicissituds de la trama, trobem els cants de pastors i d'àngels i els balls de pastors i de dimonis.

La interpretació musical anava –i encara va en molts casos– a càrrec de grups instrumentals organitzats puntualment per a aquestes representacions, generalment són músics autòctons, molts d'ells aficionats, com els actors i les actrius que hi participen. Més modernament, però, s'han fet enregistraments de les melodies amb grups professionals, que s'utilitzen en aquelles representacions en les quals no es disposa de músics en viu.

La música d'*Els Pastorets* a Manresa

Una singularitat important a Manresa és les diferents versions de música pròpia per a les escenificacions d'*Els Pastorets*.

Singularitat que tenen molt poques poblacions de Catalunya. Entre les quals cal remarcar els encara actius a la comarca, *Els Pastorets* de Súria, amb música de Mn. Antoni Malats Gallès, estrenada el 1926, i que encara s'interpreta en directe per l'orquestra Mas Torrat, formada per músics locals, i els de Cardona, amb música d'autor anònim, que l'any 2000 celebraren el seu centenari. Fora del Bages cal destacar els de Mataró –*L'estel de Natzaret*–, text de Ramon Pàmies (1916) i música de Mn. Joan Fargas, i de Miquel Ferrer, Felip Vilaró i Enric Torrade, i els del Vendrell –*Los Pastorcillos en Belén*–, que va escriure Carles Casals i Riba (1883).

La música pròpiament nadalenca a Manresa la trobem de molt antic i són moltes les notícies que es troben en els diaris, com l'apareguda en *El Manresano*, el dia 28 de desembre de 1862, que relata les cantades del cor Apolo, que estava acompanyat d'un "cuerpo de baile que formaban un total de cien individuos vestidos de pastores" (realment

La música en directe ha format part substancial de les representacions d'*Els Pastorets*. Imatge del fossat dels músics a la Sala Els Carlins amb el mestre Guillermo Arnau (1952) (Foto: ACFR).

un grup molt nombrós!). Sembla que en aquesta època els cors Apolo i Castàlia sortien cada any.

També els nens celebraven la Nit de Nadal. El diari *La Verdad*, del 24 de desembre de 1887, explica la sortida de nens vestits de pastorets, de la Congregació dels Estanislaus (referit a sant Estanislau de Kotska, jesuïta polonès patró dels novicis de la Companyia de Jesús), que feien la cerimònia de l'Adoració cantant i amb l'acompanyament d'instruments. Per anar a la missa, els "pastorets" sortien de la porteria del convent i entraven per la porta principal de l'església. El mateix diari, l'any 1888, també esmenta que una nombrosa comparsa de pastorets, cantant, va recórrer diferents carrers la Nit de Nadal, amb acompanyament de música i cantaires. Per tant, aquesta representació músico-festiva manresana per Nadal ja es manifestava esplèndidament a la segona meitat del segle XIX.

Tradició que es va mantenir. Ja en el segle XX, Joaquim Sarret i Arbós en *Ethologia de Manresa* (1901) també esmenta que a la vigília de Nadal nombroses colles d'homes i de dones anaven, de nit, pels carrers cantant cançons populars, al so d'una pandereta, esperant l'hora d'anar a la *Missa del Gall*.

Amb aquest ambient musico-teatral i l'existència de diferents cors a la ciutat, no és d'estranyar que es trobin en les representacions d'*Els Pastorets* i també diverses versions musicals per acompanyar les representacions manresanes. Les partitures són dels compositors Marià Vallès Isant, Nicanor Pérez Ferrándiz, Josep M. Mestre Miret i Damià Rius Vilella.

La composició musical més antiga és de Marià Vallés i Isant (*Manresa, 1832; †1888), estrenada l'any 1866, per a la representació de *Los Pastorcillos en Belén o sea El Nacimiento de Jesu-Christo*, drama sacre en cinc actes i en vers, que a la portada de la partitura diu "refundido y arreglado por F.C. y S.S.", la qual fou la primera edició de la Impremta de Joaquim Jovés, d'Igualada, l'any 1844.

La partitura, per a piano i cant, és molt completa, amb cors d'àngels, de dimonis i de pastors. Cal remarcar que els dos pastors protagonistes, el Bato i el Borrego, tenen un cançó cada un en solitari. Formada per disset parts, tenen la següent distribució:

Acte 1r: 1.- Coro de ángeles / 2.- Coro de demonios / 3.- Coro de ángeles / 4.- Borrego / 5.- Bato / 6.- Coro de Pastores.
Acte 2n: 7.- Coro de ángeles / 8.- Coro de Pastores / 9.- Coro / 10.- Coro de pastores / 11.- Coro de ángeles.
Acte 3r: 12.- Coro de pastores / 13.- Coro de ángeles.
Acte 4t: 14.- Coro / 15.- Coro de pastores (plegaria).
Acte 5è: 16.- Coro de ángeles / 17.- Coro de pastores, i Final: Baile de los pastores.

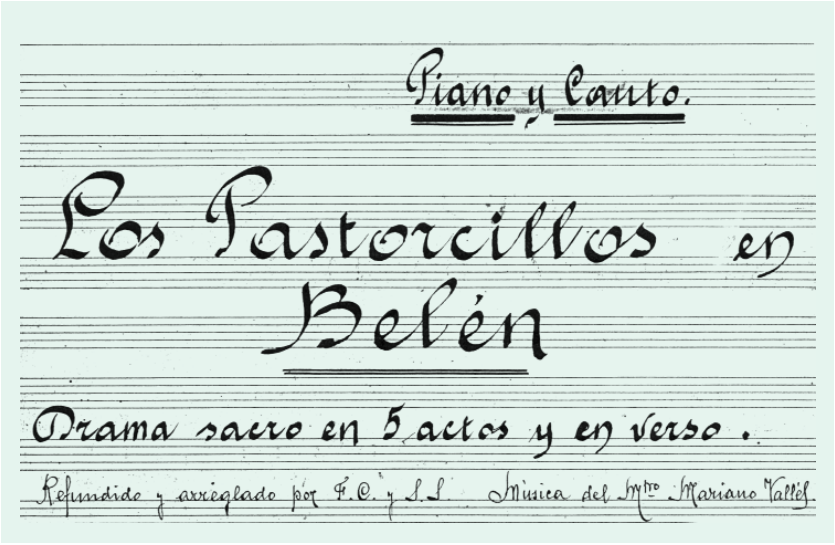

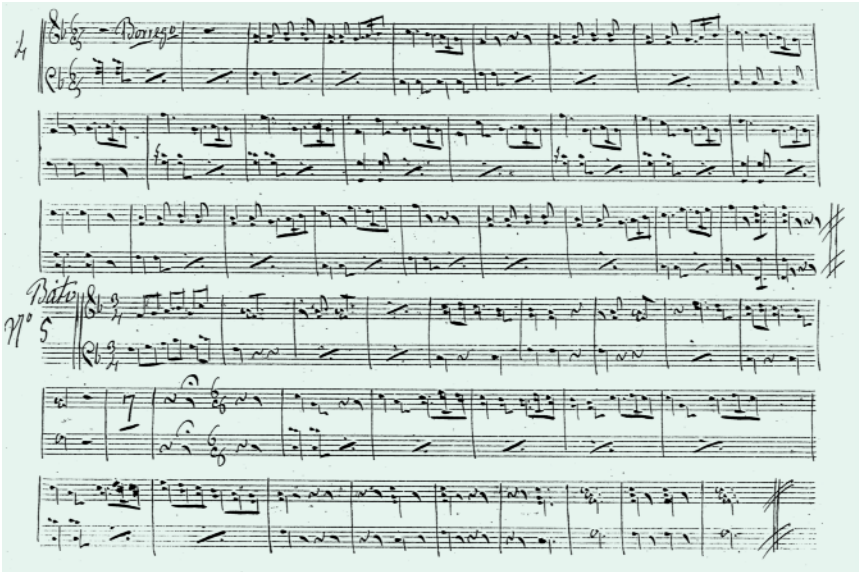

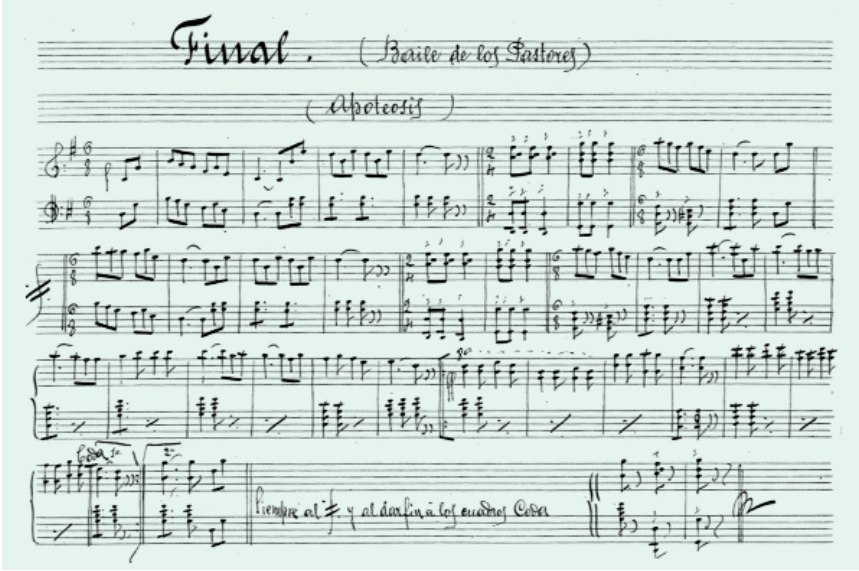

Fragments de la partitura de *Los Pastorcillos en Belén*, originals del compositor manresà Marià Vallés, estrenada el 1866. (Arxiu Jaume Pons).

Cal remarcar un número final indicat com a "baile de los pastores", molt lluït i per ser representat apoteòsicament.

El mateix Marià Vallès en una representació el març de 1867 va actuar en la funció, que es va fer a benefici d'un dels actors. Així, a més

d'una partitura ben aconseguida, amb melodies molt emotives i realment representatives per seguir el text, és un personatge fortament vinculat a la música i al teatre manresà.

Generalment les representacions, de llarga tradició, es feien el dia de Nadal i el de Cap d'Any en diferents locals, com en el teatre dels Carlins, el Centre de la Joventut Catòlica, el Círcol Manresà, etc., i hi col·laboraven els cors que tenien prestigi, com el cor Castàlia o el cor Apolo.

Com a curiositat podem dir que en les representacions de l'any 1887, en el teatre de la Joventut Catòlica, varen estrenar vestuari confeccionat per Joaquim Sarret i Arbós (no oblidem que a més d'historiador era sastre de professió), i en la representació en el Círcol Manresà, l'any 1907, s'incorporà a l'espectacle el "ball de pastorets".

Aquesta versió de *Los Pastorcillos en Belén* és la que durant molts anys, i des de l'any 1910, es va representar en el teatre de la Joventut

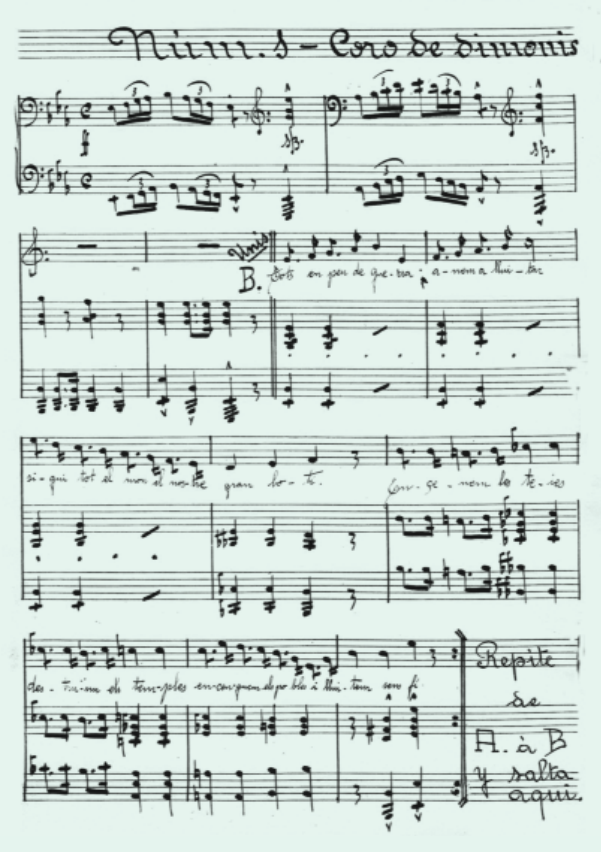

Fragment de la partitura de la primera cançó, de Nicanor Pérez.

Carlista Manresana Els Carlins, amb aquesta mateixa música de Marià Vallès (que recordo molt vivament de la meva infantesa).

La interpretació musical anava a càrrec de músics manresans, com per exemple l'any 1917 va ser l'orquestra La Principal. En les representacions des de 1939 i fins a l'any 1963 s'incorporaren balls de dimonis amb altres músiques, que ampliaven l'escenificació, com el *Ball de Turcs i Cavallets*, de la Patum de Berga, o la música d'*En las ruinas de Atenas*, de L.V. Beethoven.

L'any 1955, concretament, en la representació en el Cercle Familiar Recreatiu Els Carlins, el director de l'orquestra (amb músics manresans, entre ells Laura Bruguera, piano; Salvador Alapont Sanz, clarinet; Josep Martos, fiscorn; Josep Colomé, timbales) era el mestre Guillermo Arnau, hi participaven els cors de pastors, àngels i dimonis i hi havia un fantàstic final amb les calderes de Pere Botero (nom infantil de l'infern). Les danses de pastors i dimonis van anar a càrrec de l'Esbart Dansaires Manresans, alternant-se amb l'Esbart Manresà altres anys. En diferents etapes, Joan Miralles i Ignasi Torras també foren directors de l'orquestra.

Una segona versió musical per a la representació d'*Els Pastorets* és la del prestigiós professor de música i compositor Nicanor Pérez Ferrándiz (*Barcelona 1891; †Manresa, 1957) per ser representada amb el text de Josep M. Folch i Torres *Els pastorets o l'Adveniment de l'infant Jesús*, amb els pastors protagonistes Lluquet i Rovelló.

L'obra de Nicanor Pérez està formada per dotze peces, titulades: 1.- Cor de dimonis, 2.- Cor de pastors, 3.- El Temple, 4.- Cor de pastors, 5.- Cor de dimonis, 6.- Et incarnatus est (amb text en llatí extret del Credo), 7.- Pregària, 8.- Coples, 8.- Cor d'àngels, 20.- Cor de pastors i pastores, 11.- Ball de pastors i 12.- Ball de diables. Segurament seria utilitzada per acompanyar la representació, que es feia a l'Ateneu Obrer.

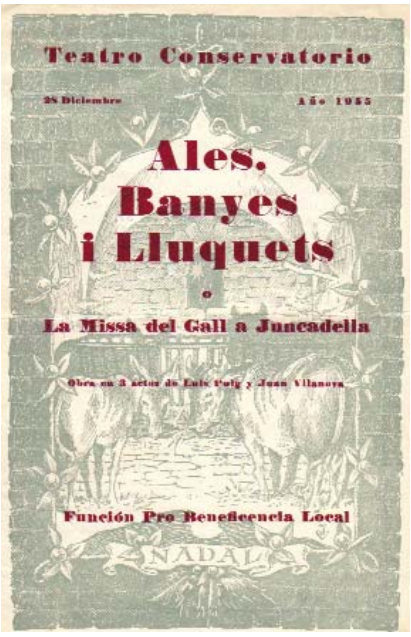

Programa de la representació d'*Ales, banyes i lluquets* el 28 de desembre de 1955 (ACFR).

També en una referència, de l'any 1941, Nicanor Pérez apareix com a autor de l'obra *Los Pastorcillos Gordinflete y Secarrillos o el Advenimiento del Mesias*, juntament amb Joan Ambrós. Segurament devia ser l'autor de la música.

Una altra obra manresana –que la res-

senya en diu "obra pastoril"– relacionada amb el Misteri de Nadal, és la titulada *Ales, Banyes i Lluquets o la Missa del Gall a Joncadella*, amb text del dibuixant Joan Vilanova i de metge Lluis Puig, i amb música dels mestres Josep M. Mestre Miret i Damià Rius Vilella. La partitura per a piano i cant consta de Preludi, Cant de Dimonis, Preludi de l'acte segon, cançó de la Pubilleta, Pregària i final.

És una obra teatral en tres actes, que va ser representada, en el Teatre Conservatori, el dia dels Sants Innocents (28 de desembre) de l'any 1955, amb l'única finalitat de recaptar fons per la campanya benèfica local.

Cal destacar les lluites entre els dimonis i lluquets capitanejats per Luzbel i sant Miquel, representatives del mal i del bé, l'acabament de l'obra amb la victòria de la Missa del Gall a Joncadella (ermita on es venera la Mare de Déu de Joncadella, patrona de la comarca de Bages) i una apoteòsica visió del Naixement del Nen Jesús. L'obra va ser amenitzada amb il·lustracions musicals, amb la col·laboració desinteressada d'una orquestra, del Cor de les Escodines i l'Esbart Dansaires Manresans.

També hi ha altres partitures referides al cicle nadalenc, que no podem concretar exactament en quines representacions es varen utilitzar, com les obres d'Àngel Noguera Alegre, *El bressol de l'Infant* (1962), en relació a l'obra de Josep M. Folch i Torres, i *La Rosa de Jericó.*

Els Pastorets al barri del Poble Nou de Manresa

Nombroses són les entitats que en altre temps han organitzat *Els Pastorets*, i en els locals on s'han fet les representacions, com queda ressenyat en altres capítols d'aquesta publicació. Però si ens referim a la música, hem de remarcar la tradició de representar-los amb música pròpia en el barri manresà del Poble Nou, impulsat per la parròquia i vinculat a Acció Catòlica. Des de fa anys perdura per l'empenta del Grup Escènic Nostra Llar, entitat teatral activa durant tot l'any, que hi aporta els seus actors.

Els primers *Pastorets* es varen escenificar l'any 1942, cantant algunes cançons, però sense acompanyament musical. L'any 1945, a càrrec de les "señoritas del Catecismo", també representen *El Nadal de les pastores*, amb text de Mn. F. Gay i la música de Mn. Joan M. Roquet i Mn. Joan Perramon, per a set cançons.

A partir de 1947, Mn. Francesc Planas Vilaró es fa càrrec de la parròquia i és el gran impulsor de les representacions. Va introduir l'acompanyament musical amb un piano i es varen incorporar balls i cants de dimonis i de pastors, amb la interpretació com a solista del perso-

natge de la Mare de Déu. En aquesta primera edició representaren *La vinguda del Nadó o els Pastorets infantils*, que el mateix Mn. Planas anotava explícitament a la portada "arreglats amb nous trucos i amb vers", amb Belluguet i Bieló de pastors, amb text de Joan Morera Soler i música de Manuel Bosser Biosca.

Des de llavors i fins a l'any 1975 s'anaren fent diverses versions, principalment la de Josep M. Folch i Torres amb el Lluquet i el Rovelló, i una altra versió infantil, interpretada per nens i nenes que, generalment, escenificaven *La llum de l'establia (Pastorets nous)*, amb text del Dr. Marià Tubau i música de Mn. Josep Vinyeta. Més esporàdicament, alguns anys, també s'havien interpretat altres textos d'altres autors, com *La Flor de Nadal*, text de Francesc d'Assis Picas amb música de Josep Conangla.

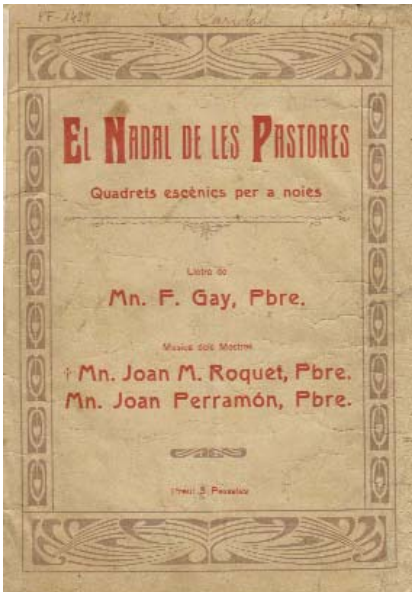

Coberta del programa *El Nadal de les Pastores*, representat al barri del Poble Nou el 1945 (ACFR).

Actualment, alguns dels guions que Mn. Planas havia escrit o havia recopilat segueixen vius en les representacions i s'interpreten, com el cant de dimonis *La guerra és el nostre lema* (música de Mn. Josep Vinyeta que correspon a la representació de *La llum de l'establia*), i les cançons: *Vinguen sopes a l'hivern, Sant Josep i la Mare de Déu*, *Sempre en nostre encontrada*, *El Noi de la Mare* i *Anem pastoret, anem a adorar*, que els pastors i les pastores encara canten cada any.

També s'interpreten diferents balls. Els pastors i les pastores ballaven el *Ball de Sant Ferriol* i el *Ball de Panderetes*; actualment els dimonis ballen el *Ball de diables*, a l'escena de la temptació, i el *Ball de Turcs i Cavallets* (de la Patum de Berga), per l'escena infernal.

Des de 1991 els cants i els balls es fan amb música enregistrada, però en les tres darreres edicions es torna a interpretar la música en directe amb els grups que organitzen puntualment (com el grup amb piano, flauta i trompeta; piano, viola i clarinet; o el de dos violins, viola, violoncel i clarinet).

Recopilació

Cal esmentar la tasca realitzada pels directors musicals que han estat vinculats als *Pastorets*, a més dels compositors. També ha estat important durant els anys, la participació dels cors que estaven formats pels mateixos actors que intervenien i, en alguns casos, reforçats per cantaires d'altres corals (generalment de les societats corals claverianes existents a la ciutat) que com a figurants interpretaven les parts corals.

Especialment també cal destacar la participació dels dansaires dels dos esbarts més antics de la ciutat, l'Esbart Manresà i l'Esbart del Casal Cultural de Dansaires Manresans, en les múltiples representacions de diferents versions i en diferents locals manresans que han realitzat durant molts anys, i als seus directors, que creaven la coreografia pròpia per a cada ball segons el vestuari i la significació (els de pastors i els de dimonis). La seva col·laboració donava lluïment i complementava les representacions. En definitiva tot plegat feia una representació més completa.

Tenim aquest patrimoni musical, lligat a la representació d'*Els Pastorets,* que és molt significatiu i únic, i ofereix un ventall i una diversitat de peces musicals que tenen o han tingut un pes important i que han deixat petjada en la memòria de la majoria que hi ha intervingut durant els anys; malgrat sigui per a una obra realitzada per grups de teatre no professionals amb acompanyament musical de grups també no professionals, i principalment realitzada en teatres, locals d'entitats i/o centres parroquials.

Glòria Ballús Casòliva
Doctora en Musicologia

Cent anys dels *Pastorets* a la Sala Els Carlins, una mirada en imatges

Com ja és habitual en la col·lecció "El Patrimoni Festiu de Manresa", el llibre s'acompanya amb un reportatge en suport DVD, en el qual es recullen imatges gravades que complementen els textos i les fotografies del llibre. En aquesta edició sobre els *Pastorets* a la ciutat de Manresa s'ha procurat que les imatges ens expliquessin tot allò que hi ha més enllà del teló de l'escenari i que habitualment s'amaga als ulls dels espectadors.

L'objectiu del reportatge no és explicar com són les representacions, sinó que intenta copsar la màgia i l'atractiu dels *Pastorets* més enllà de la mateixa representació. Damunt de l'escenari els actors i les actrius interpreten els seus personatges davant del públic, però darrere d'allò que veuen els espectadors, quan l'escenari ja es confon amb les bambolines i aquestes deixen pas als vestuaris, a les cambres de la tramoia, als magatzems o a les sales d'assaig, un grup de gent, des dels tècnics passant pels actors i les actrius, la direcció o la secretaria fan possible cada any el miracle dels *Pastorets*. Quines són les seves motivacions? Quins elements es combinen dins dels *Pastorets* per aconseguir aquesta química amb els espectadors de totes les edats? On rau el seu l'atractiu i popularitat? Tot això són preguntes que hem intentat que fossin desvetllades pels mateixos protagonistes.

Totes les imatges d'aquest reportatge es van gravar durant les representacions dels *Pastorets* de la Sala Els Carlins el Nadal del 2009. En realitat, tot i que les imatges i les entrevistes són exclusivament de la Sala Els Carlins, l'objectiu del reportatge era explicar de forma global tot allò que s'amaga darrere del centenar llarg de representacions dels *Pastorets* que cada Nadal podem trobar arreu del país. Esperem haver-ho aconseguit.

Notes

1. Contracte per a la realització de les representacions d'*Els Pastorets* a l'Hospital de Sant Andreu de Manresa l'any 1813 (AHCB).
2. En el teatre religiós medieval, *consueta* és aquell llibre o quadern que conté el conjunt dels costums i les tradicions d'una parròquia o poble. Poden contenir també indicacions per a les representacions i els actes realitzats a la parròquia.
3. "Els Pastorets a Girona, crònica d'una tradició escènica".
4. "Els Pastorets a Girona, crònica d'una tradició escènica".
5. Informació aportada per Glòria Ballús al capítol d'aquest llibre "La música a les representacions d'*Els Pastorets*".
6. "Història de l'estat polític-social de Manresa", Monumenta Històrica, volum V.
7. "EL ECO " (Periódico semanal de Educación, Instrucción, Variedades, Noticias y avisos) 24-12-1857; Explica un concert que faran la coral del Helicon Manresano, la nit de Nadal pels carrers de la ciutat fins a la Seu. Acompanyada d'altres músics, tots vestits de pastors. No diu res de Pastorets. 24-12-1866 Parla de la comparsa de pastorets que recorrerà els carrers de Manresa a càrrec de la societat Círculo Artístico e Industrial i acabaran fent l'adoració del nen Jesús.

Bibliografia

A.A.V.V. *Els Pastorets a Girona, crònica duna tradició escènica*. Girona: Ajuntament de Girona, 1990.

Baile i Llaveria, Ferran. *Àngels, diables... i pastorets*. Premià de Mar: El Clavell, 1997.

Bru de sala, Xavier. *Els Pastorets del segle XXI*. Lleida: Pagès editors, 2008.

Massip, Francesc. *Història del teatre Català. Dels orígens al 1800*; Arola editors; Tarragona; 2008.

Miracle, Josep. *Josep M. Folch i Torres*. Tàrrega: F. Camps Calmet, 1971.

Riu, Manuel [et al.]. *Història de la ciutat de Manresa (1900-1950).* Manresa: Caixa de Manresa, 1991.

Roselló i Lloveras, Martí. *Els pastorets del nostre temps*. Madrid: Susaeta ediciones SA, 1999.

Rotllan, Armand. "Hospital de Sant Andreu: Anàlisi d'una transformació (II)". *Dovella*, 1998, núm. 59.

Sarret i Arbós, Joaquim. *Història de l'estat polític-social de Manresa*. Monumenta Històrica, volum V. Manresa: Caixa d'Estalvis de Manresa, 1987.

Soler i Bonet, Josep M. *El Casal Familiar Recreatiu. De Joventut Carlista Manresana a Sala Els Carlins (1903-2003);.* Manresa: Casal Familiar Recreatiu, 2003.

Díaz, Joaquin; Alonso Ponga, José Luis. www.cajaespana.es/obs/cultura/publicaciones/coleccinteatroinfantil-juv/listapublicaciones/lapastorada.jsp [consulta: 20.12.2009].

www.pastoretsdecatalunya.cat

Jeremies i Marta

Marta : Ja t'ho he dit Jeremies. Si et vols casar amb mi, el dia del casament ho vull tenir tot de la millor classe; començant pels mobles.

Foto Genís Sáez

Agraïments

Voldria, per acabar, agrair la col·laboració i la paciència que han demostrat tots els que m'han aportat informació per poder confeccionar aquest llibre.

Jaume Puig (Parròquia Sant Josep del Poble Nou)
Josep M. Isart
Rosa Vila
Salvador Soler
Jaume Pons
Montserrat Toscano
Glòria Ballús
Arxiu Històric Comarcal del Bages
Orfeó Manresà

Finalment voldria dedicar el meu agraïment a Salvador Soler, el meu pare, per obrir-me les portes al món del teatre i d'*Els Pastorets* en particular. Segurament gràcies a moltes persones com ell, que n'han fet part de la seva vida, ha estat possible que aquesta tradició reneixi amb força cada Nadal i ompli les il·lusions de grans i petits.

El portal : Una nit d'hivern mentre descansaven al ras, els pastors han rebut la gran nova d'un àngel que els ha anunciat ...

Gabriel : Glòria a Déu a les altures ! En eixa nit memorable ha nascut el diví infant; i sent ell el rei més gran son bressol és un estable.

Foto Genís Sáez

Índex

Salutació, *per Josep Camprubí* 5

Que rebenti la caldera en mil bocins!, *per Ignasi Perramon* 7

Cent anys de *Pastorets* a la Sala Els Carlins, *per Àlex Gómez* 9

Els Pastorets, teatre de proximitat, *per Ramon Fontdevila* 11

Pròleg 13

Els Pastorets, un espectacle "popular" 15

La significació d'*Els Pastorets*. Què són? 19

Els orígens i l'evolució dels *Pastorets* 23

Història dels *Pastorets* a Manresa 37

Les entitats dels *Pastorets* 51

La música a la representació d'*Els Pastorets, per Glòria Ballús* 77

Cent anys dels *Pastorets* a la Sala Els Carlins, una mirada en imatges 89

Notes 90

Bibliografia 91

Agraïments 93

Amb el suport de

ISBN 978-84-92811-18-2